

УДК: 355.257.7:929 Матић А.
94(497.11)“1915“
COBISS.SR-ID 180549897
DOI број: 10.5937/vig2501179N

Језик рада: Српски
Примљен: 01.07.2025.
Прихваћен: 17.11.2025.
Тип рада: оригиналан научни рад

Др Момир Н. Нинковић, научни сарадник
Институт за стратегијска истраживања, Универзитет одбране
Београд, Република Србија
E-mail: momirninkovic22@gmail.com

ТРИ СВЕДОЧАНСТВА О БЕКСТВУ РЕЗЕРВНОГ ПОТПОРУЧНИКА АНДРЕ МАТИЋА ИЗ АУСТРОУГАРСКОГ ЛОГОРА ГРЕДИГ

АПСТРАКТ: У раду су приређена за објављивање и сагледана у одговарајућем контексту три сведочанства о бекству резервног потпоручника Андре Матића из логора Гредиг. Први документ представља изјаву коју је А. Матић у марту 1917. дао у Посланству у Берну убрзо после бекства. Друго сведочанство чине прибележена казивања А. Матића која су у октобру 1929. године, у три наставка, објављена у дневном листу Време. Последње, треће (најопширније и најпотпуније) сведочанство представља мемоарски текст који је А. Матић 1937. написао за часопис Удружења резервних официра и ратника Ратнички гласник. Реч је о упечатљивим и корисним историјским изворима који са доста детаља сведоче о начину на који је током Првог светског рата планирано и извршено једно бекство из логора. Рад представља прилог проучавању „логорашког искуства“ српског народа током Првог светског рата, са нагласком на питању бекства српских заробљеника из логора, што је тема која до сада није привлачила већу пажњу историчара. Осим тога, рад

представља и користан прилог проучавању живота заробљених српских официра у логору Гредиг.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Први светски рат, Краљевина Србија, Аустроугарска, логор, Гредиг, официр, бекство.*

Логорашко искуство српског народа представља важан део националне историје. На значај те тематике на упечатљив начин скренуо је пажњу Жарко Видовић (1921–2016) својим аутентичним погледом на Србе као „логорашку нацију”. Тај бивши логораш који је током Другог светског рата прошао кроз затвор у Сарајеву, Јасеновац, те живот у логору и принудни рад у Норвешкој, на основу личног искуства – свог „логорашког доживљаја рата” – изнео је такво становиште пишући о Вукашину Мандрапи (Светом Вукашину Јасеновачком), кога је познавао и за кога је сматрао да представља парадигматичну личност новије историје српског народа. Наводећи да су, споља посматрано, Срби „народ чију историју обележава логор (а не ’устанци’ и ’победнички ратови’)”, Ж. Видовић истиче: „Зато о повести Срба треба – поред четничког, устаничког, партизанског или ратничког и побунничког, у сваком случају митоманског искуства и суда – треба саслушати и проучити *искуство логорашко*, да бисмо то искуство уградили у нашу веру, душу, у виталност заједнице!”¹ Не улазећи овом приликом у детаље ширег гледишта Ж. Видовића о Србима као „логорашкој нацији” (под том синтагмом није подразумевао само логоре као институције), овде је важно да истакнемо његово стављање нагласка на ту тематику, позивање на пажљиво проучавање и промишљање логорашког искуства и његово уграђивање у српски национални идентитет.

Осим патњи и страдања које су Срби доживели у логорима, у прилог важности ове тематике говоре и одређени континуитети. Практично читав српски 20. век испресецан је и изранављен логорима, почевши од масовног интернирања са којим су се Срби суочили у освит „кратког 20. века”: од Арада, Болдогасоња, Добоја,

¹ Жарко Видовић, *Историја и вера*, приредио Матеј Арсенијевић (Београд: Завод за унапређење образовања и васпитања, 2009), 17.

Нађмеђера, Нежидера, Шопроњека... у Првом светском рату; преко Јасеновца, Јадовна, Бањице, Дахауа, неколико логора за децу (Јас-требарско, Сисак, Горња Ријека) и низа других концентрационих, радних логора и „фабрика смрти“ у наредном светском сукобу; до Лоре, сарајевских логора, Високог, Лапушника, Малишева и низа затвора и логора у којима су држани деведесетих година прошлог столећа. Континуитети се понекад симболично огледају и у истом месту логора у којима су боравили Срби током два светска сукоба (Маутхаузен, Добој), или кроз оне људе који су као логораши про-живели и Први и Други светски рат (Гаврило Дожић, на пример). Још један од разлога због којих је значајно истраживање логораш-ког искуства је то што се у данашње време на Западу прећуткују српска страдања у логорима током два светска рата.² Наспрам тога, испољила се сасвим супротна тенденција: током ратних су-коба деведесетих година 20. века дошло је до „врхунца злоупотре-бе стереотипа о логорима“ у пропаганди, на тај начин што је извршено „поистовећивање објеката које је српска страна у рату користила за прикупљање и држање заробљених војника и цивил-ла противничких страна са нацистичким 'млиновима за кости'“. Представљање Срба као „злих момака“ и поређења са нацистич-ком Немачком и Аушвицом имало је за циљ, пре свега, оправда-вање политике која је према њима тада вођена.³ Осим тога, так-ва пракса могла је да послужи и за релативизовање нацистичких злочина из Другог светског рата, релативизовање Аушвица, Ма-утхаузена, Дахауа и других „фабрика смрти“.⁴

Када је о истраживању логорашког искуства српског на-рода током првог светског сукоба реч, треба нагласити да је оно

² Пишући о контроверзној књизи немачког историчара Холма Зундхаусена *Историја Србије од 19. до 21. века*, професор Ђорђе Станковић (1944–2017) скренуо је пажњу на то питање. Осврнувши се критички на одсуство података о страдању Срба у аустроугарским, немачким и бугарским логорима („страстишта о којима нема ни речи“) током Првог светског рата, Ђ. Станковић истиче: „Уважени професор више би допринео свом и српском народу да је истражио и објавио обимну књигу о концентрационим логорима у Ашаху, Нађмеђеру, Маутхаузену, Болдогасоњу, Рабсу, Нежидеру, Цегледу, Дрозендорфу, Карлштајну, Араду, Паксу, Лопроњу, Собошлоу, Браунау, Гросау, Милчину, Кенигсбрику, Демеђеру, о шест логора у околини Софије, Копали итд.“ (Ђорђе Станковић, „Двојно књиговодство смрти“, Печат, бр. 106, 19. 3. 2010, 8–11.)

³ Горан Милорадовић, „Концентрациони логори (историја феномена масовне изолације)“, *Историјске свеске*, бр. 3, 15. март 2014, 47.

⁴ Милош Ковић, Упоришта. Чланци, интервјуи и беседе (Београд: Catena mundi, 2016), 96.

важно и због значајног места које Велики рат заузима у националном идентитету Срба.⁵ У вези са тим, није на одмет напоменути и да је масовно умирање Срба у логорима широм Аустроугарске, Немачке, Бугарске и Турске током Великог рата важно изучавати и због тога што сећања на заједничка страдања, на „зла која су заједнички претрпљена“, представља јако везивно ткиво једне нације. Како каже Ернест Ренан: „националне туге више вреде од три[j]умфа“, „заједничка патња више сједињава него заједничко уживање“.⁶ Стогодишњица Великог рата представљала је снажан подстицај за проучавање низа тема у вези са тим ратним сукобом који је умногоме обликовао читав 20. век и покренуо процесе чије последице и данас осећамо. Међу темама о којима данас знамо доста више него у периоду који је претходио стотој годишњици од почетка Првог светског рата, налази се и логорашко искуство српског народа. Од 2014. наовамо објављено је више репринт издања старих књига из међуратног периода, штампана су друга, допуњена издања појединих монографија, преведено је неколико радова страних историчара и појавио се већи број квалитетних нових истраживања.⁷ Иако су границе научног знања о логораш-

⁵ Данило Шаренац, *Топ, војник и сећање. Први светски рат и Србија 1914–2009* (Београд: Институт за савремену историју, 2014), 12; М. Ковић, *Једини пут. Силе Антанте и одбрана Србије 1915. године* (Београд: Филип Вишњић, 2016), 9–11; Исти, *Упоришта, 159.*

⁶ Ернест Ренан, *Шта је нација?* (Београд: Српска национална омладина, 1907), 34.

⁷ Владислав Пандуровић, *Српска писма из светског рата 1914–1918* (Нови Сад: Прометеј; Београд: Радио-телевизија Србије, 2014); Стеван Бугарски, *С(п)оменик Словена војника, заробљеника и интернираца умрлих на садањој територији Румуније 1914–1918* (Нови Сад: Прометеј, 2014); *Радови Међународног научног скупа Арадска тврђава – логор за српске интернирце у Првом светском рату, Арад, 12–13. септембар 2014*, приредили Стеван Бугарски и Љубомир Степанов (Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2014); Љубомир Степанов, „Арадска тврђава – логор за интерниране Србе током Првог светског рата“, *Зборник радова са Међународне конференције Архив, медији и култура сећања у Првом светском рату*, Нови Сад, 29–30. октобар 2014, уредили Драгана Ћираковић и Мирослав Јаћимовић (Нови Сад: Архив Војводине, 2014), 252–265; Мара Шовљаков, „Деценија страдања др Валеријана Прибићевића: велеиздајника, грешника и интернирца (1908–1918)“, *Споменица историјског архива „Срем“*, бр. 13, 2014, 73–91; Иста, „Визитација српског војног свештеника Аустроугарске војске Германа Бошковића 1917. у војним логорима и болницама Царевине“, *Споменица историјског архива „Срем“*, бр. 13, 2014, 143–156; Ласло Варга, *Царски и заробљенички логор и гробље у Нађмеђеру (1914–1918)* (Нови Сад: Прометеј; Трнава: Удружење Срба у Словачкој; Београд: Радио-телевизија Србије, 2015); *Споменица посвећена мученицима и жртвама добојске интернације из Свјетског рата 1915/16. г. (приликом освешћења спомен-цркве и спомен-костурнице у Добоју дана 18. септембра 1938. г.)*, приредио Радован Пилиповић (Београд: Барипринт; Бијељина: Српска православна епархија зворничко-тузланска; Добој: Српска православна црквена

општина, 2015); Милован Пизари, „Бугарски злочини у Србији”, *Лексикон Првог светског рата у Србији*, уредили Станислав Сретеновић и Данило Шаренац (Београд: Институт за савремену историју; Друштво историчара Србије „Стојан Новаковић”, 2015), 239–240; Љубодраг Поповић, „Интернирање из Србије”, *Исто*, 245–247; Далибор Денда, „Српски заробљеници Централних сила”, *Исто*, 345–347; Исти, „Српски ратни заробљеници у Великом рату”, у: *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, уредили Срђан Рудић и Миљан Милкић (Београд: Историјски институт; Институт за стратегијска истраживања, 2015), 269–289; Исти, „Српски ратни заробљеници у Бугарској 1915–1918”, у: *Године које су промениле свет. Први светски рат у историји и историографији. Зборник радова са Међународног научног скупа, Андрићев институт 28–30. јун 2018*, уредник Мирослав Перишић (Андрићград: Андрићев институт, 2019), 191–203; Исидор Ђуковић, *Нађмеђер. Аустроугарски логор за Србе 1914–1918* (Нови Сад: Прометеј; Братислава: Удружење Срба у Словачкој; Београд: Радио-телевизија Србије, 2016); И. Ђуковић, Ненад Лукић, *Нежидер. Аустроугарски логор за Србе 1914–1918* (Београд: Историјски архив Београда, 2017); Н. Лукић, Валтер Менцел, „Попис умрлих Срба у логору Шопроњек/Некенмаркт 1915–1918. године”, *Годишњак за истраживање геноцида*, 8/2016, 15–69; Н. Лукић, *Интернирање становништва и војника Краљевине Србије у аустроугарске логоре током Првог светског рата. Пописи умрлих у логору Болдогасон/Фрауенкирхен 1914–1918* (Београд: Удружење грађана „Зелени Железник”, 2017); Н. Лукић, „Аустроугарски логор Цеглед, попис умрлих интернираца 1914–1918. године”, *Годишњак за истраживање геноцида*, 10/2018, 9–34; Н. Лукић, Милан Тлачинац, *Срби заробљеници у немачким логорима 1915–1919. године. Попис умрлих* (Београд: Музеј жртава геноцида, 2021); Н. Лукић, „Попис умрлих војника и цивила из Краљевине Србије у логору Кењермецо у Мађарској 1914–1919”, *Годишњак за истраживање геноцида*, 1/2023, 15–37; Ненад Лајбеншпергер, Владимир Џамић, Ана Радованац Живанов, „Српски меморијали Првог светског рата у Чешкој и Словачкој”, *Саопштења*, XLVII/2015, 253–292; Н. Л. Лајбеншпергер, Ивана Т. Ранковић Миладиновић, „Гробља, гробови и костурнице српских војника и цивила из Првог светског рата у Аустрији”, *Саопштења*, L/2018, 367–390; Н. Л. Лајбеншпергер, „Гробља и костурнице српских војника из Првог светског рата у штајерском и тиролском делу Аустрије”, *Саопштења*, LI/2019, 155–179; Душан Топаловић, „Рад шведске дипломатије на заштити интереса Краљевине Србије у Турској у другој половини Првог светског рата”, *Архив*, 1–2/2016, 90–116; Гордана Илић Марковић, „Живео рат! Узвик који значи исто што и: Живела смрт! Српски цивилни и војни заробљеници Великог рата у логорима Аустроугарске монархије”, у: *Године које су промениле свет. Први светски рат у историји и историографији*, 205–236; Ista, „World War I's Boards That Meant Life: The Theatre of Serbian Soldiers and Prisoners of War”, *TheMA: Open Access Research Journal for Theatre, Music, Arts*, VIII (1–2)/2019, 26–34, 37; Иста, „У потрази за једном причом из заробљеништва – Павле Паја Предраговић у Ашаху на Дунаву”, у: *неМИРНА књижевност, култура, идеологија. Зборник радова посвећен Весни Матовић*, уредиле Татјана Јовићевић и Драгана Грбић (Београд: Институт за књижевност и уметност, 2022), 235–245; Оливера Делић, *Нестали српски ратни заробљеници и интернирани цивили. Сабирни логор у Сремској Митровици (1915–1916)* (Нови Сад: Прометеј; Београд: Радио-телевизија Србије, 2019); Павле Станојевић, *Столеће заборав. Пописи Срба интернираца умрлих у арадском логору 1914–1916. године* (Београд: Архив Србије, 2018); Исти, *Столеће заборав. Пописи Срба интернираца умрлих у арадском логору 1914–1916. године, Друго, допуњено издање* (Нови Сад: Архив Војводине, 2019); *Документи о умирању Срба заточеника у Арадском логору 1914–1915 (1916) године*, 1, приредили Стеван Бугарски и Божидар Панић (Нови Сад: Платонеум, 2016); Henri Habert, *Iza bodljikave žice. Po kazivanjima izbeglih Srba* (Beograd: ARIUS; Ambasada Kraljevine Holandije, 2018); Tatjana Vendrig, Fabian Vendrig, Džon M. Stinen, *Srpski vojnici umrli u Holandiji 1917–1919*, (Požarevac: Udruženje potomaka ratnika 1912–1920, 2018); Исти, *Српски војници умрли у Холандији 1917–1919* (Горњи Милановац: Музеј рудничко-таковског краја; Пожаревац: Удружење потомака ратника 1912–1920, 2019); *Арад 1914–1918. Некад и сад*, приредио Славољуб Стојадиновић Регрут (Београд: Просвета, 2018); Небојша Кузмановић, *Нађмеђерска долина смрти Риста Ковјанића* (Нови Сад: Прометеј; Братислава: Удружење Срба у Словачкој; Београд: Радио-телевизија Србије, 2016); Исти,

ком искуству Срба током Великог рата у последње време видно померене, бекства заробљеника и интернираца су једно од питања којима у историографији (ни у старијим, нити у новијим истраживањима) није посвећена већа пажња. Историчари су се тог питања дотицали углавном успутно, у склопу обраде ширих тема.⁸ Како би се логорашко искуство српског народа у Првом светском рату могло што потпуније сагледати, потребно је детаљније истражити и ту тематику. Овим текстом желимо научну и ширу јавност да упознамо са три сведочанства о бекству једног српског официра, резервног потпоручника Андре Матића, из аустроугарског логора Гредиг, који се налазио недалеко од Салцбурга. Шире посматрано, текст представља и скроман прилог проучавању живота заробљених српских официра у логору Гредиг, што је тема која, такође, није привлачила већу пажњу историчара.

*

Током Првог светског рата у логору Гредиг били су смештени заробљеници из Руске Империје, Краљевине Италије, Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе.⁹ Без обзира на релативну наци-

Нађмеђер. Епонеја српског страдања (Нови Сад: Архив Војводине; Прометеј; Братислава: Удружење Срба у Словачкој, 2020); *Спомен жртве. Маутхаузен 1914–1918*, уредник Гајо Гајић (Београд; Линц; Беч: Издавачка кућа Епархије аустријско-швајцарске Свети Висарион Сарајски, 2023).

⁸ Бранко Джорджевич, „Българската прогресивна и демократична общественост в защита на военнопленници и интернирани сърби в България през 1915–1918 г.“, *Балкански проучвания XX век, Studia balcanica*, 6/1972, 199; И. Ђуковић, *н. д.*, 60–62, 138; Небојша Ђокић, „Борбе за ослобођење Поморавља октобра 1918. године“, *Српска слободарска мисао*, бр. 82/јули–август 2009, 268; Исти, „Ослобођење Крушевца и Поморавља октобра 1918. године“, *Крушевац и околина у Првом светском рату. Тематски зборник*, уредили Момчило Исић и Иван Бецић (Велики Шиљеговац: Удружење „Жупа Загрлата“; Крушевац: Историјски архив, 2018), 14; Rumen Cholakov, *Prisoners of War in Bulgaria during the First World War* (Dissertation, Faculty of History, Cambridge University, April 2012), 47; Д. Денда, „Српски ратни заробљеници у Великом рату“, 280–281, 285; Исти, „Српски ратни заробљеници у Бугарској 1915–1918“, 200–201; Л. Варга, *н. д.*, 72–73; Н. Habert, *н. д.*, 14, 19, 21, 25, 29, 30; T. Vendrig, F. Vendrig, Dž. M. Stinen, *Srpski vojnici umrli u Holandiji 1917–1919*, 13–15, 16, 36; Исти, *Српски војници умрли у Холандији 1917–1919*, 16–17, 18, 32; Н. Лукић, М. Тлачинац, *н. д.*, 22–24.

⁹ Архив Србије (АС), Министарство иностраних дела (МИД), Краљевско-српско посланство у Стокхолму (Пс – Ст), Ф. I, p86/918, Rapport de Messieurs le Colonel Professeur Dr Noyer et le Capitaine Docteur med. Niehans, délégués en Autriche-Hongrie pour la visite des camps de Prisonniers de guerre, internés civils et confinés serbes et monténégrins, Berne, le 8 juillet 1918.

оналну „разноликост“, логор је махом служио за смештај руских заробљеника и интернираца.¹⁰ Због тога што су Руси чинили велику већину заробљеника, локално становништво је током Првог светског рата логор прозвало „руским“, а гробље у које су били сахрањивани логораши и данас зову „руско гробље“.¹¹ Један од заробљених српских официра, резервни поручник Александар Рајић, крајем двадесетих година наводио је да се у логору налазило „око 60.000 руских заробљеника“. Тај број је ипак преувеличан – према подацима из литературе у Гредигу се у појединим тренуцима налазило до 40.000 људи. Већ из наведених бројки јасно је се радило о логору који је био „огроман“ (А. Рајић). Логор се, заправо, састојао од три целине (тзв. логори бр. 1, бр. 2 и бр. 3), које су покривале површину од чак 598.000 квадратних метара. Како је примећено у литератури, током Првог светског рата логор се постепено ширио и претворио у „град средње величине“.¹² Иако је првобитно био „намењен“ за руске заробљенике, аустроугарске власти су током пролећа 1915. „све српске заробљене и интерниране активне и резервне офицере“ из различитих логора преместили у „Велики Заробљенички Логор крај Гредига код Салцбурга“. Званично објашњење Беча било је да тај корак представља „контра меру за недостојно поступање према аустро-угарским официрима у Србији“.¹³ Двојна монархија се још 1914. жалила на то да се према заробљеним аустроугарским војницима и официрима у Србији „не поступа према принципима, које је међународно право освештало“, али су на српској страни одбацивали основаност таквих оптужби.¹⁴ Без обзира на околности у којима су били смештени

¹⁰ Н. Л. Лајбеншпергер, И. Т. Ранковић Миладиновић, н. д., 380.

¹¹ *Русские в Австрии*, главный редактор Ирина Мучкина (Вена: Новый Венский журнал, 2009), 80.

¹² А. Б. Х., „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бегство г. Александра Рајића, резервног поручника из логора у Гредигу“, III, *Време*, 19. 10. 1929, 4; *Русские в Австрии*, 80–81.

¹³ АС, МИД, Политичко одељење (ПО), Ф. XVIII, досије II, предмет 25, XVIII/182, Немања Томић – Чеди Томићу, 5/18. 5. 1915; Исто, XVIII/183, Телеграм пуковника Радаковића – Министру војном, 15/28. 6. 1915.

¹⁴ АС, МИД, ПО, Ф. XX, досије III, предмет 29, XX/184–186, Вербална нота (Превод), Беч, 18. 11. 1914.

¹⁵ АС, МИД, ПО, Ф. XX, досије III, предмет 29, XX/218–219, Министарство војно – Министарству иностраних дела, 14. 12. 1914.

аустроугарски официри и заробљеници уопште,¹⁶ жалбе и претње Двојне монархије нису престајале,¹⁷ да би напослетку била донета поменути одлука о премештају и груписању српских официра у логор Гредиг.

До краја Првог светског рата Гредиг је остао „једини логор за заробљене српске официре у Аустро-Угарској”.¹⁸ Тамо је – „у сред руског логора” – било изграђено „осам барака” за смештај српских официра.¹⁹ У изворима се може наићи на различите податке о бројности српских заробљеника у Гредигу. А. Матић наводи да се ту налазило „око 200 српских официра”,²⁰ а поменути А. Рајић да их је било „око 280”.²¹ У прилог последњем броју говоре и подаци из докумената с краја 1916. године – милосрдна сестра Марија Николајевич Гоњецкаја, коју је Главна управа руског Црвеног крста овластила да обиђе логоре у Аустроугарској, наводи да су се у Гредигу налазила 282 српска официра.²² На основу података из наредних година видимо да се тај број временом мењао и растао – у једном писму из маја 1918. наводи се да у логору има „10 барака”,

¹⁶ О односу према аустроугарским заробљеницима опширније: Bogumil Hrabak, „Austro-ugarski zarobljenici u Srbiji 1914–1915. god. i prilikom povlačenja kroz Albaniju”, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, 2/1964, 107–204; И. Ђуковић, *Аустроугарски заробљеници у Србији 1914–1915* (Београд: Сигнатуре, 2008); Слободан Ђукић, „Аустроугарски ратни заробљеници у Србији 1914–1915. године”, у: *Први светски рат и Балкан 90 година касније* – тематски зборник радова, ур. Милан Терзић (Београд: Институт за стратегијска истраживања, 2011), 142–147; Д. Шаренац, „Заробљеници српске војске”, *Лексикон Првог светског рата у Србији*, 348–351; Нино Делић, „Аустроугарски војници чешког порекла у српском заробљеништву 1914–1915. Различита искуства и виђења”, у: *Држава и политике управљања (18–20. век)*, одг. ур. Срђан Рудић (Београд: Историјски институт, 2017), 247–278.

¹⁷ АС, МИД, ПО, Ф. XVIII, досије IV, предмет 26, XVIII/314, Краљевско српско министарство иностраних дела – Заробљеничкој команди (Ниш), 23. 3. 1915.

¹⁸ АС, МИД, Српско посланство у Копенхагену (Пс, К), 3/а/918, Societe danoise de la Croix Rouge – Српској легацији (No. 1721), Копенхаген, 2. 10. 1918.

¹⁹ А. Б. Х., „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бегство г. Александра Рајића, резервног поручника из логора у Гредигу”, III, *Време*, 19. 10. 1929, 4.

²⁰ А. Б. Х., „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бегство инжењера г. Андре Матића из официрског заробљеничког логора у Гредигу”, *Време*, 14. 10. 1929, 5.

²¹ А. Б. Х., „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бегство г. Александра Рајића, резервног поручника из логора у Гредигу”, III, *Време*, 19. 10. 1929, 4.

²² АС, МИД, Посланство Краљевине Србије у Петрограду (Пс, П), Ф. VII, Р. 71/1916, Записка Сестры Милосердия М. Н. Гонецкой о положеніи военно-плнныхъ сербовъ въ Австро-Венгрии, ноябрь 1916.

а „у свакој по 50 официра”.²³ Осим просте рачунице, према којој је у том тренутку у Гредигу могло да буде смештено око 500 српских официра, из наведеног писма видимо да су у међувремену биле изграђене још две нове бараке, у односу на оних осам које помиње А. Рајић. Према подацима из јула 1918. у Гредигу је било 799 Срба, од којих 608 официра.²⁴ Пошто постоје одређене назнаке да је број српских заробљеника у Гредигу био и знатно већи,²⁵ питање броја логораша завређује додатну пажњу истраживача.

У поређењу са великим бројем других логора, могло би се рећи да су услови у којима су српски официри били смештени у Гредигу били релативно сношљивији, што је последица Хашке конвенције о копненом ратовању (1907) на основу које је требало да заробљени официри имају бољи, повлашћен положај у заробљеништву и засебан смештај у односу на војнике.²⁶ „Од како сам у Гредигу имам неспорно бољу храну и стан” – пише један од заробљених резервних официра у августу 1915.²⁷ „Овде смо сада по баракама али је ипак угодно. Бараке су испреграђиване на мале собице, у свакој собици по два официра. Имамо добре постеље и осталог намештаја што нам треба” – јавља поручник Немања Томић оцу.²⁸ Према сведочењу А. Матића, у собама су се налазила од два до четири официра, а виши официри били су смештени у засебну бараку, у којој је свако имао своју собу.²⁹

²³ В. Пандуровић, н. д., 94.

²⁴ АС, МИД, Пс, К, 3/а/918, *Dänisches Rotes Kreuz (Vertraulich)*, Wien, am 2. Juli 1918.

²⁵ И. Ђуковић, н. д., 39; Н. Лукић, *Интернирање становништва и војника Краљевине Србије у аустроугарске логоре током Првог светског рата*, 27.

²⁶ Према подацима из литературе, заробљени официри су у Аустроугарској током првих месеци рата били смештени у хотеле и друге објекте намењене за боравак туриста и гостију. Жалећи се на услове у којима су се налазили аустроугарски официри у Србији, у Бечу су у марту 1915. тврдили да су српски официри боравили у таквој врсти смештаја: „замци, виле, пансиони”. (АС, МИД, ПО, Ф. XVIII, досије IV, предмет 26, XVIII/314, Краљевско српско министарство иностраних дела – Заробљеничкој команди (Ниш), 23. 3. 1915; Verena Moritz, „The Treatment of Prisoners of War in Austria-Hungary 1914/1915: The Historiography of Prisoners of War in the Late Habsburg Empire”, in: *1914: Austria-Hungary, the Origins, and the First Year of World War I (Contemporary Austrian studies, volume 23)*, Editors Günter Bishof, Ferdinand Karlhofer and Samuel R. Williamson, Jr. (Innsbruck: Innsbruck University Press, 2014), 237; Д. Денда, „Српски ратни заробљеници у Бугарској 1915–1918”, 194.)

²⁷ В. Пандуровић, н. д., 67.

²⁸ АС, МИД, ПО, Ф. XVIII, досије II, предмет 25, XVIII/182, Немања Томић – Чеди Томићу, 5/18. 5. 1915.

²⁹ АС, МИД, Краљевско српско посланство у Лондону (ПсЛ), Ф. II, пов. 1586/1917, Саслушање Андре Матића, резервног пешадиског потпоручника 12. пука 1. позива

Међутим, из извора видимо да су постојале и ствари на које су заробљени официри имали примедбе, као и то да су се услови са протицањем времена погоршавали. После груписања српских официра у Гредигу и њиховог смештања „у баракe”, Живко Топаловић је средином јуна 1915. у писму Драгиши Лапчевићу наводио да су здравствене прилике у логору „доста добре”, али је напомињао да је „удобност оскудна”.³⁰ У вези са смештајем у баракама, заробљеници су нарочито стрепели око услова у којима ће провести зиму. „Неће ваљати ако овде дочекамо зиму, јер се по баракама које нису озидане, хладноћа неће моћи издржати” – истицао је један официр.³¹ Пошто су у том крају владале – како видимо из сведочења А. Матића – „јакe”, „велике зиме”, које су повремено биле праћене и са „јаким ветровима и олујама” који су цепали „терисану хартију” на баракама,³² можемо рећи да су поменуте бојазни биле оправдане. У једном тренутку, највероватније 1917. године, део официра је због лошијих услова напустио баракe и заробљеници су пристали да се „збију” у осталим собама, што је довело до тога да у њима није више било само по „2–3 официра”, већ и по „4–5 у прилично малим одајама”. То је требало да буде привремено решење док се не нађу „подесне просторије”, али се читава ствар одужила па су се официри у пар наврата 1918. „тужили” на то.³³

Осим наведеног, треба напоменути да је више заробљеника из Гредига молило рођакe и пријатеље који су се налазили у Француској да им „шаљу хлеба”. Пошто то није била усамљена појава, потоњи су из таквих порука закључивали да заробљеници „или потпуно гладују или се хране хлебом, који се не може јести”.³⁴ На основу изјаве коју је А. Матић дао после бекства, видимо да су проблеми са храном

пребеглог из ропства из логора Groedig bei Salzburg, Берн, 30. 3. 1917.

³⁰ Преписка српских социјалиста у току Првог светског рата, приредили Властимир Лапчевић и Тома Миленковић (Београд: Народна књига; Институт за савремену историју, 1979), 70.

³¹ В. Пандуровић, н. д., 67.

³² Инж. Андра Матић, „Моје бекство из заробљеничког логора у Гредигу крај Салцбурга”, *Ратнички гласник*, Св. II и III, фебруар–март 1937, 151; Исти, „Моје бекство из заробљеничког логора у Гредигу крај Салцбурга”, II, *Ратнички гласник*, Св. V, мај 1937, 343.

³³ АС, МИД, Пс, К, 3/а/918, Societe danoise de la Croix Rouge – Српској легацији (No. 1721), Копенхаген, 2. 10. 1918.

³⁴ АС, МИД, ПО, Ф. VII, досије I, VII/17, Миливоје Петровић – Министру војном, 13. 8. 1916.

почели да се осећају већ крајем зиме, почетком пролећа 1916.³⁵ Према сведочанству М. Н. Гоњецкаје, заробљени официри су се суочавали и са „материјалном оскудицом”, непоштовањем и „зановетањем” логорске администрације. Једна од ствари за које су сматрали да им може поправити положај и за коју су молили је помоћ при набавци („обнови”) униформе, односно одеће.³⁶ Ипак, када узмемо у обзир све до сада наведено, можемо рећи да су услови живота у Гредигу били приметно бољи него у већини других логора,³⁷ што и не треба да чуди с обзиром на то да је о официрима била реч.

Иако нису у толикој мери били животну угрожени као у осталим логорима,³⁸ извори показују да су заробљеници живели у мучној атмосфери, да им је свакодневица била сива, туробна и суморна.³⁹ „Своје душевно стање које, има дана, кад је тако рећи очајно, неподносимо. Ни читање, које ми је једино разонођење у овим часовима,⁴⁰ некад не вреди.” – наводи у писму један мајор.⁴¹ Други официр пише: „Здрав сам. Не брините за мене. Изгледам врло добро. [...] Али одвојеност од живота и света сатире, и ко зна може

³⁵ АС, МИД, ПсЛ, Ф. II, пов. 1586/1917, Саслушање Андре Матића, резервног пешадишког потпоручника 12. пука 1. позива пребеглог из ропства из логора Groedig bei Salzburg, Берн, 30. 3. 1917.

³⁶ АС, МИД, Пс, П, Ф. VII, Р. 71/1916, Записка Сестры Милосердия М. Н. Гонечкой о положеніи военно-плѣнныхъ сербовъ въ Австро-Венгрии, ноябрь 1916.

³⁷ Упоредити, на пример, са приликама у Нађмеђеру и Нежидеру, где су заробљеници и интернирци масовно умирали: Ристо Ковијанић, *Нађмеђерска долина смрти*. На гробовима 6.000 српских мученика (Братислава: Линографија (Карло Јарон), 1936); Душан С. Кривокапић, *Сећања из нежидерског логора 1914–1918. године и белешке са присилног рада у логорима Бора 1943. године* (Матарушка Бања: Д. Кривокапић; Краљево: Слово, 1976), 25–64; И. Ђуковић, н. д., 46–379; И. Ђуковић, Н. Лукић, н. д., 12–294; Н. Кузмановић, *Нађмеђерска долина смрти Риста Ковијанића*, 30–33, 47–91; Исти, *Нађмеђер. Епopeја српског страдања*, 34–37, 53–97, 219–500; Л. Варга, н. д., 44–77.

³⁸ Током Првог светског рата у логору Гредиг преминула су 24 српска логораша (Н. Лукић, *Интернирање становништва и војника Краљевине Србије у аустроугарске логоре током Првог светског рата*, 34, 36). Имена и датуме смрти преминулих војника (20) и цивила (4) пописали су И. Ранковић Миладиновић и Н. Лабеншпергер. Опширније: Н. Л. Лајбеншпергер, И. Т. Ранковић Миладиновић, н. д., 380.

³⁹ Таква расположења и „душевно стање” логораша се, како је у литератури већ примећено, најбоље виде из њихових писама, која откривају „свестрани утицај заробљеништва на душу заробљеног”. (*Русские военнопленные в мировой войне 1914–1918 г.г. Часть I, II, III*, составил Н. Жданов (Москва: Военная Типография Всероглашштаба, 1920), 275–276).

⁴⁰ У настојању да испуни слободно време и избегне „досаду”, А. Матић је пак посезао за „марљивим” учењем италијанског језика (Инж. Андра Матић, „Моје бекство из заробљеничког логора у Гредигу крај Салцбурга”, *Ратнички гласник*, Св. II и III, фебруар–март 1937, 154.)

⁴¹ В. Пандуровић, н. д., 60.

ли се овако дуго издржати. Све је постало нервозно. И ако се, бар у колико је могуће, не измени то [...], а ово се стање продужи знатно, они ће извршити злочин над нама.”⁴² Трећи се у августу 1915. жали супрузи: „Јуче је била тачно година од како су ме од тебе и детета одвојили и слободе лишили. Страшна судбина којој још краја не видим.”⁴³ Коментаришући тадашње време и околности један поручник наводи да су то „дани општег сатирања човечанства”, „црни дани културе”, „дани дивљаштва када је максимална вредност човека и његовог достојанства испод нуле”. „Хришћана нема, јер је први и последњи Хришћанин распет на Голготи”⁴⁴ – додаје он у духу познате мисли Серена Кјеркегора о Исусу Христу као једином хришћанину. У низу писама превладавају тамни тонови, нервоза, депресија, монотонија: „Питах ме како ми се околина допада? Колико ироније. Онолико, колико видим погледом преко плота, лепа је. Но буди уверена да ми је црна, црња но најтамнија ноћ. [...] Ван ограде ни корака. Лепо живимо, исто онако као болесници у топчидерском санаторијуму [...]. Желела би да знаш све о мом животу, та он је тако монотон, тако диван, да бих био сретан да не постоји. Да ми није оних малих невиних анђела, ко зна шта би са мном до сада било. Много и много бих Вам свима писао и имао да кажем, али тако мало могу. И гвоздене нерве би ово време човеку раскидало.”⁴⁵ Временом је заробљеницима постајало све теже. „Сваком овди мало треба, па да полуди” – констатује један официр у мају 1918, после вишегодишњег боравка у логору.⁴⁶

Читајући поједина писма падају нам на памет оне чувене речи о времену у коме „живи завидеше мртвима”, којима је монах Исаија описивао прилике после Маричке битке.⁴⁷ Жалећи се на то што је заробљен у тако „дугом рату”, један капетан у септембру 1915. пише: „Веома, веома завидим онима, који су погинули, те су бар завршили са мукама овога света. Питате ме да ли сам био у Салцбургу, ми слободе немамо, оно што је сваком чо-

⁴² Исто, 60.

⁴³ Исто, 67.

⁴⁴ Исто, 71.

⁴⁵ Исто, 68.

⁴⁶ Исто, 94.

⁴⁷ Димитрије Богдановић, „Књижевност у знаку Свете Горе”, у: *Историја српског народа. Прва књига. Од најстаријих времена до Маричке битке (1371)*, ур. Сима Ћирковић (Београд: Српска књижевна задруга, 1994), 616.

веку најмилије. Живимо у дрвеним баракама, опкољени смо високим плотом, чувају нас стражари. Благо мртвима.”⁴⁸ Почетком 1916. други официр наводи: „Најсрећнији је мој Командант [...], што је оног дана, кад сам ја заробљен, погинуо и негледа више јад и чемер Српског Народа и своје породице”.⁴⁹ Критикујући српске власти због тога што нису предузеле одговарајуће мере за пружање помоћи заробљеницима, трећи истиче: „Немадох среће да са српским јунацима оставим кости на Брегалници или Куманову, већ да се мучим овде у ропству због кривице других”.⁵⁰ Из појединих докумената⁵¹ и писама види се да су заробљени официри изражавали наду да ће „у најкраћем времену синутти сунце слободе Српском Народу”,⁵² али сиви, мрачни тонови и бриге су у једном делу писама претежни. Тежак положај у коме су се налазили, оскудицу и монотону свакодневицу додатно су отежавале лоше вести о тешким приликама у Србији, забринутост за породицу, сазнања о губитку блиских особа или пак потпуно одсуство вести (нарочито са дела територије који је окупирала Бугарска) о најближима.⁵³

Колико је живот у таквим условима био психички тежак и напоран види се и по сведочењу А. Матића о атмосфери и међуљудским односима у Гредигу („нервоза”, „свађе и туче”, „тужакања једних на друге код аустриских власти”...).⁵⁴ Као о актуелним темама, „Српски глас” – руком писане новине, које су логораши „издавали” у Гредигу

⁴⁸ В. Пандуровић, *н. д.*, 68–69.

⁴⁹ *Исто*, 71.

⁵⁰ *Исто*, 77.

⁵¹ На крају извештаја у коме је изнела утиске о положају српских заробљеника у аустроугарским логорима које је обишла (укључујући и Гредиг), М. Н. Гоњецкаја истиче: „У закључку, сматрам својом обавезом да кажем да никаква оскудица, страдања и грубост, никаква понижавања, нису умањила и неће умањити дух и веру у тријумф права и праведности, како код руских заробљеника, тако и код сродних нам по духу и вери Срба, који су до краја извршили свој дуг и имали су дубоку несрећу да падну у плен суровим непријатељима. Сви заробљеници које сам ја видела блистају истом љубављу ка Отаџбини и обузети су ватреном вером у победу над непријатељем.” (АС, МИД, Пс, П, Ф. VII, Р. 71/1916, Записка Сестры Милосердия М. Н. Гоњецкой о положеніи военнопленныхъ сербовъ въ Австро-Венгрии, ноябрь 1916.)

⁵² В. Пандуровић, *н. д.*, 71.

⁵³ АС, МИД, Пс, П, Ф. VII, Р. 71/1916, Записка Сестры Милосердия М. Н. Гоњецкой о положеніи военнопленныхъ сербовъ въ Австро-Венгрии, ноябрь 1916; В. Пандуровић, *н. д.*, 71, 94, 126–127.

⁵⁴ АС, МИД, ПсЛ, Ф. II, пов. 1586/1917, Саслушање Андре Матића, резервног пешадиског потпоручника 12. пука 1. позива пребеглог из ропства из логора Groedig bei Salzburg, Берн, 30. 3. 1917; Инж. Андре Матић, „Моје бекство из заробљеничког логора у Гредигу крај Салцбурга”, *Ратнички гласник*, Св. II и III, фебруар-март 1937, 153.

– писао је о „логорској психози“, о „одвојености“ од најближих, о томе како у околностима „грубе стварности“ и („црне“ и „тешке“) „доколице“ треба бити „позитиван“ и „себе усавршавати“. ⁵⁵ Шире посматрано, такво стање није било карактеристично само за Гредиг већ и за остале аустроугарске логоре у којима су се налазили српски заробљеници и интернирци. Говорећи о животу „у беди и понижењу ропства“, Живко Топаловић је после изласка из логора 1918. скретао пажњу на „патњу“ заробљеника, на њихове „бриге за породицу“ и наглашавао да је потребно пружити им помоћ како би се „не само физички одржали него да би се још и њихово морално стање, да би се њихове душе и њихов мир одржали и очували“. „Сви много духовно пате. Има их који су већ са свим растројеним нервима. Остали трајно осећају дубоку мору. Некаква тешка, страна рука им изнутра стеже срце и гребе душу, али ипак налазе још довољно вољне снаге да собом владају“ – истицао је Ж. Топаловић, ⁵⁶ који се и сам суочавао са истим проблемима. ⁵⁷ Поређења ради, исте појаве („унутрашње патње“, „брига и узнемиреност о судбини блиских“, „непрестана брига за отаџбину“, „бесконачни часови принудне доколице“) запажале су се и код руских официра и заробљеника у аустроугарским логорима. ⁵⁸

Иако, дакле, у Гредигу није било масовног умирања, не чуди што је „већи број“ српских официра намеравао да побегне. ⁵⁹ Осим околности које су боравак у логору чиниле психички тешким, на одлуку о бекству вероватно је утицала и вера у то да ће у скорије време „синуту сунце слободе Српском Народу“, односно „вера

⁵⁵ Ј. Бабић, „Одвојеност – с француског, из књиге: ‘Meditations di prisonnier’“, *Српски глас*, бр. 22–23, 18. 8. 1918, 1–2; Исти, „Из књиге: ‘Размишљањ[а] заробљеника’. Потребан рад“, *Српски глас*, бр. 24–25, 25. 8. 1918, 3; Д. Спасић, „Логорска психоза“, *Српски глас*, бр. 33–36, 30. 9. 1918, 1–2.

⁵⁶ За наше заробљенике. Конференција др Живка Топаловића (Стенографске белешке) (Крф: Српски црвени крст; Државна штампарија Краљевине Србије, 1918), 26, 27.

⁵⁷ Већ средином 1915. Ж. Топаловић је из Гредига писао да га „нервна снага почиње издавати“, а 1918. је – као „инвалид на основици неврастеније“ – пуштен из логора приликом једне размене заробљеника. (Преписка српских социјалиста у току Првог светског рата, 70, 266; Драган Суботић, „Српски социјалиста др Живко Топаловић“, *Српска политичка мисао*, 3/2009, 280.)

⁵⁸ Опширније: *Русские военнопленные в мировой войне 1914–1918 г.г.*, 259–261, 275–278.

⁵⁹ А. Б. Х., „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бегство г. Александра Рајића, резервног поручника из логора у Гредигу“, III, *Време*, 19. 10. 1929, 4.

у тријумф права и праведности”, „ватрена вера у победу над непријатељем”, „љубав ка Отаџбини”, очекивање да су „Мурату [...] избројени последњи дани”, жеља да у времену великих „искушења” буду „корисни Отаџбини” и да се врате у своје јединице и команде.⁶⁰ Иако су околности биле изузетно тешке, морал официра и заробљеника није био сломљен. Наводећи како у аустро-угарском заробљеништву „највећи део наших људи са стојичком издржљивошћу траје своје дане”, Ж. Топаловић је истицао: „Непријатељ је загосподарио њиховим телом али душом њиховом није загосподарио”.⁶¹ Могло би се рећи да планови и покушаји бекства представљају својеврсну потврду тврдње Ж. Топаловића да „маса наших људи није морално клонула, није вољно примила ропство”.⁶² Интересантно је да су покушаји бекства заточених Руса из Гредига били релативно ретки. То се може објаснити удаљеношћу логора од Источног фронта, те је самим тим био непогодан за бекство.⁶³ Наспрам њих, као што смо поменули, више српских официра планирало је и покушало да побегне из Логора. Највећи број („готово сви”) чланова тзв. „Клуба једанаесторице” из Београда (удружење српских официра који су успели да побегну из заробљеништва) током Првог светског рата се налазио управо у „великом аустројском логору Гредиг”.⁶⁴ Неки официри, попут А. Матића, из Гредига су бежали на Запад и на тај начин настојали

⁶⁰ АС, МИД, Пс, П, Ф. VII, Р. 71/1916, Записка Сестры Милосердия М. Н. Гонецкой о положеніи военно-плѣнныхъ сербовъ въ Австро-Венгріи, ноябрь 1916; Анте Матекало, „Најнеобичнији а најмање познати клуб у Београду. Клуб једанаесторице заробљеника бивших српских официра који су успели да побегну из непријатељских логора”, *Време*, 19. 6. 1938, 10; В. Пандуровић, *н. д.*, 71, 112.

⁶¹ *За наше заробљенике*, 26.

⁶² *Исто*, 27.

⁶³ Локација за изградњу логора, наменски подигнутог за смештај већег броја руских заробљеника, заправо је и била одабрана на основу удаљености од Источног фронта. (*Русские в Австрии*, 80, 82.)

⁶⁴ А. Б. Х., „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бекство г. Александра Рајића, резервног поручника из логора у Гредигу”, III, *Време*, 19. 10. 1929, 4; А. Матекало, „Најнеобичнији а најмање познати клуб у Београду. Клуб једанаесторице заробљеника бивших српских официра који су успели да побегну из непријатељских логора”, *Време*, 19. 6. 1938, 10.

да се докопају Солунског фронта, други су пак ишли на Исток, ка Русији,⁶⁵ а трећи у Србију.⁶⁶

Када је о самим бекствима из логора реч, треба напоменути да су она представљала захтеван, тежак подухват, нешто на шта се није било лако одважити. Из сведочења А. Матића видимо колико је бекство било и физички и психички захтевно. Како је, пишући о логору Нађмеђер, приметио И. Ђуковић: „Највећа храброст логораша била је побећи из логора и вратити се у родни крај или на фронт. Многи су то покушали, али су само појединци успели”.⁶⁷ За успешно бекство из логора била је неопходна довитљивост, али и срећа.⁶⁸ Планирање и извођење бекства спадали су међу „најтеже преступе” логораша.⁶⁹ Ухваћени бегунци су – како наводи А. Матић – извођени пред суд.⁷⁰ Када су логорске власти Греди-га сазнале за неуспешан покушај бекства групе српских официра копањем тунела, окривљени су кажњени премештајем у додатно обезбеђену бараку која је била намењена за смештај „сумњивих”. Тло испод бараке било је бетонирано, што је онемогућавало нове покушаје копања тунела, а око ње се налазила висока ограда од бодљикаве жице, за којом је следио дубок ров. Страже око бараке биле су појачане, контакт са другим логорашима онемогућен, добијала се „слабија храна”, а новине су биле забрањене.⁷¹ Поређења ради, у логору Нежидер покушај бекства кажњаван је двадесетодневним боравком у изузетно тешким условима у затвору званом

⁶⁵ А. Матекало, „Најнеобичнији а најмање познати клуб у Београду. Клуб једанаесторице заробљеника бивших српских официра који су успели да побегну из непријатељских логора”, *Време*, 19. 6. 1938, 10.

⁶⁶ *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914–1918 г., Књига тридесета* (Београд: Главни ђенералштаб; Штампарска радионица Министарства Војске и Морнарице, 1937), 64.

⁶⁷ И. Ђуковић, *н. д.*, 138.

⁶⁸ А. Матекало, „Најнеобичнији а најмање познати клуб у Београду. Клуб једанаесторице заробљеника бивших српских официра који су успели да побегну из непријатељских логора”, *Време*, 19. 6. 1938, 10.

⁶⁹ И. Ђуковић, Н. Лукић, *н. д.*, 31.

⁷⁰ АС, МИД, ПсЛ, Ф. II, пов. 1586/1917, Саслушање Андре Матића, резервног пешадиског потпоручника 12. пука 1. позива пребеглог из ропства из логора Groedig bei Salzburg, Берн, 30. 3. 1917.

⁷¹ А. Б. Х., „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бегство г. Александра Рајића, резервног поручника из логора у Гредиугу”, III, *Време*, 19. 10. 1929, 4.

„Пшемисл”.⁷² У Бугарској су бекства из логора, такође, сматрана за „највећу безбедносну претњу” и била су изузетно строго кажњавана.⁷³ Што се тиче начина припреме и реализација планова о бекству, та питања до сада нису привлачила већу пажњу историчара. Три сведочанства о бекству А. Матића на живописан, упечатљив начин и са доста детаља сведоче о томе како је све то у пракси изгледало. Имајући у виду прегледане изворе и литературу о српским заробљеницима и интернирцима, можемо рећи да та сведочанства употпуњавају постојећа сазнања о логорашком искуству српског народа током Првог светског рата и завређују да буду објављена у интегралном облику.

*

У досадашњим истраживањима наишли смо на три сведочанства о бекству резервног пешадијског потпоручника Андре Матића из Гредига почетком 1917. године. Он је из логора побегао заједно са поручником Светозаром Милошевићем, који је био ухваћен у Фелдкирхену.⁷⁴ Први документ који говори о том подухвату младих српских официра представља саслушање, односно изјава коју је А. Матић крајем марта 1917. дао у Посланству у Берну. Документ је – са изузетком неколико речи на немачком – куцан ћирилицом на писаћој машини и налази се у грађи Посланства Краљевине Србије у Лондону, која се чува у фонду Министарства иностраних дела у Ар-

⁷² Описујући начине кажњавања у Нежидеру, Душан Кривокапић наводи: „Најтежи преступници одвођени су у 'пшемисл'. То је била посебна зграда у старом лагеру и личила је на утврђење, па је ваљда по томе добила назив познате аустро-угарске тврђаве Пшемисл у Галицији. Лагерски пшемисл био је заштићен густим редовима бодљикаве жице, између којих се налазио ров, иза те оgrade подигнута је друга, висока и густа ограда са бедемом, по коме су се кретали стражари, а тек иза тог бедема налазила се кажњеничка барака. Ноћу је пшемисл са свих страна био осветљен петромакс-лампама. Казну издржавану у пшемислу изрицао је лично командант лагера. Најтеже су кажњавани покушаји бекства или ухваћени бегунци.” Боравак у „Пшемислу” је, према сведочењу Д. Кривокапића, био тежа казна од ударања „корбачем по леђима”, двочасовног вешања „уз какво стабло или стуб” или петодневног боравка у самици. (Д. С. Кривокапић, *н. д.*, 41–42.)

⁷³ Опширније: R. Cholakov, *op. cit.*, 46–47; Д. Денда, „Српски ратни заробљеници у Великом рату”, 281; Исти, „Српски ратни заробљеници у Бугарској 1915–1918”, 200–201.

⁷⁴ Ослањајући се на три текста који су 1929. објављени у *Времену* публициста Милан Богојевић је у књизи „Заборањени јунаци Великог рата” пре неколико година широј јавности скренуо пажњу на бекство А. Матића и С. Милошевића из Гредига. (Милан Богојевић, *Заборањени јунаци Великог рата* (Београд: Чвор, 2019), 167–175.)

хиву Србије. А. Матић се у изјави у основним цртама (страна и по куцаног текста) осврнуо на своје заробљавање и описао прилике у логору и начин на који је извршено бекство.⁷⁵ Очигледне грешке настале приликом куцања су исправљене (на пример, „поспупање” је исправљено у: поступање), а коригован је и погрешан назив града Бухса („Букс”). На неколико места у угластим заградама додати су интерпункцијски знаци, речце и имена личности које се помињу.

Друго сведочанство о бекству А. Матића објављено је у три дела у *Времену*, у бројевима од 14, 15. и 16. октобра 1929.⁷⁶ Текст је потписан иницијалима: „А. Б. Х.” Потписник је само на почетку првог текста о Андри Матићу додао кратку уводну напомену и прибележио – без икаквих интервенција и коментара – његово казивање. Како су приметили новинари *Времена*, „Једноставним речима, причајући просто и пластично, г. Матић је без икаквог улепшавања, али сликовито и пластично, испричао авантуристичку ратну историју свога бекства”.⁷⁷ Повод за објављивање овог сведочанства представљала је иницијатива о оснивању (или само оснивање?) Удружења које је требало да окупи „све ратнике, бегунце из ропства”.⁷⁸ То удружење је, по свему судећи, представљало поменути „Клуб једанаесторице”.⁷⁹ Текст преносимо онако како је објављен у *Времену*, уз пар ситних „интервенција” на неколико места где су грешке биле очигледне.⁸⁰ Потпис аутора („А. Б. Х.”) је уместо на крају сва три текста навођен у наслову (уз остале библиографске податке), а изостављени су – у овом контексту непотребни – коментари о наставку, односно завршетку текста („Наставиће се”; „Свршетак у идућем броју”). На основу

⁷⁵ АС, МИД, ПсЛ, Ф. II, пов. 1586/1917, Саслушање Андре Матића, резервног пешадиског потпоручника 12. пука 1. позива пребеглог из ропства из логора Groedig bei Salzburg, Берн, 30. 3. 1917.

⁷⁶ А. Б. Х., „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бекство инжењера г. Андре Матића из официрског заробљеничког логора у Гредигу”, *Време*, 14. 10. 1929, 5; Исти, „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бекство инжењера г. Андре Матића из логора у Гредигу. II”, *Време*, 15. 10. 1929, 4; Исти, „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бекство инжењера г. Андре Матића из логора у Гредигу. III”, *Време*, 16. 10. 1929, 4.

⁷⁷ „Романтични доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства”, *Време*, 14. 10. 1929, 5.

⁷⁸ Исто.

⁷⁹ А. Матекало, „Најнеобичнији а најмање познати клуб у Београду. Клуб једанаесторице заробљеника бивших српских официра који су успели да побегну из непријатељских логора”, *Време*, 19. 6. 1938, 10.

⁸⁰ На једном месту смо изоставили једно „је”, тамо где су грешком објављена два („је је”); на месту на коме је уместо „са” било написано „за”, исправили смо погрешно слово; тамо где је било написано „ластима”, додали смо *в* на почетак речи и слично.

писма, односно исправке коју је А. Матић после објављивања текстова упутио уреднику *Времена*, тамо где се грешком наводи „Блуденц“, ставили смо: Вадуц.⁸¹ На једном месту у угластој загради додали смо зарез. Никакве друге исправке и измене у тексту нису вршене.

Последње, треће сведочанство о бекству А. Матића из Гредига објављено је 1937. у три наставка у („органу Удружења резервних официра и ратника“) *Ратничком гласнику*.⁸² За разлику од сведочанства из *Времена*, које представља прибележено казивање нашег јунака, текст из *Ратничког гласника* је из пера самог А. Матића и садржи доста више података и детаља у односу на претходна два извора. На почетку текста налази се кратак уреднички коментар. Као и приликом приређивања претходна два извора, извршили смо одговарајуће корекције у оним случајевима где су грешке (погрешно слово или падеж) биле очигледне. У тексту су одређене речи писане на два различита начина („шињел“/„шинел“; „бекство“/„бегство“; „Бухс“/„Букс“) и у тим случајевима смо уједначавали све онако како је исправно (шињел, бекство, Бухс). У одређеним случајевима ставили смо размак на одговарајућа места („напамет“; „самном“), а у угластим заградама додавали смо речце или речи које недостају. И овом приликом изоставили смо непотребне уредничке коментаре о наставку, односно завршетку текста („Наставиће се“; „Крај“).

*

Због тога што доживљаји бегунаца из логора – како је примећено – „личе на праве фантастичне приче, које би најбујнија машта тешко замислила“,⁸³ односно на догађаје „у којима је јавна превазишла сан и фантазију“,⁸⁴ добро је што у документима⁸⁵ има-

⁸¹ „Исправка г. Андре Матића“, *Време*, 18. 10. 1929, 4.

⁸² Инж. Андра Матић, „Моје бекство из заробљеничког логора у Гредигу крај Салцбурга“, *Ратнички гласник*, Св. II и III, фебруар-март 1937, 147–155; Исти, „Моје бекство из заробљеничког логора у Гредигу крај Салцбурга“, II, *Ратнички гласник*, Св. V, мај 1937, 341–346; Исти, „Моје бекство из заробљеничког логора у Гредигу крај Салцбурга“, III, *Ратнички гласник*, Св. VII, јули 1937, 494–502.

⁸³ „Романтични доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства“, *Време*, 14. 10. 1929, 5.

⁸⁴ А. Матекало, „Најнеобичнији а најмање познати клуб у Београду. Клуб једанаесторице заробљеника бивших српских официра који су успели да побегну из непријатељских логора“, *Време*, 19. 6. 1938, 10.

⁸⁵ АС, МИД, ПсЛ, Ф. II, пов. 1586/1917, Саслушање Андре Матића, резервног пешадиског потпоручника 12. пука 1. позива пребеглог из ропства из логора Groedig bei

мо потврду веродостојности каснијег казивања и сведочења А. Матића. Поређење поменуте изјаве са казивањем А. Матића новинару *Времена* и са текстом који је касније штампан у *Ратничком гласнику* показује да су сведочанства која овде објављујемо веродостојна и у складу са оним што је млади потпоручник преживео. Приликом упоредног читања могу се на пар места приметити разлике у вези са неким мање битним детаљима, попут чина С. Милошевића (у изјави: поручник; у *Времену* и *Ратничком гласнику*: потпоручник) или назива улице у којој је у Фелдкирхену наводно становао А. Матић. Но, реч је о ситним омашкама која се – услед протеклог времена и „несталности људског сјећања”,⁸⁶ односно „несавршенства људског памћења”⁸⁷ – могу лако разумети. Читајући текст објављен у *Времену* 1929. године уочавамо и непрецизност по питању године током које су заробљени официри груписани у Гредигу – А. Матић наводи да је у питању била 1916,⁸⁸ а, као што смо поменули, радило се о 1915. години. Из текста објављеног у *Ратничком гласнику* видимо да је, у ствари, А. Матић, заједно са осталим официрима из Болдогасоња, крајем 1916. пребачен у Гредиг.⁸⁹ И сам Матић је по објављивању текстова у *Времену* уочио и реаговао на једну од грешака – уместо Вадуца, грешком је, као што смо поменули, као назив места наводио: „Блуденц”.⁹⁰ Свеукупно посматрано, поменуте „омашке” нису таквог карактера да доводе у питање веродостојност исказа и чињеницу да су у питању упечатљива и детаљна сведочанства о начину на који је планирано и извршено једно бекство из логора током Првог светског рата.

Salzburg, Берн, 30. 3. 1917.

⁸⁶ Milan Kundera, *Knjiga smijeha i zaborava* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1984), 95.

⁸⁷ Јевгениј Водолазкин, *Оправдање острва* (Београд: Службени гласник, 2022), 52–53.

⁸⁸ А. Б. Х., „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бекство инжењера г. Андре Матића из официрског заробљеничког логора у Гредигу”, *Време*, 14. 10. 1929, 5.

⁸⁹ Инж. Андра Матић, „Моје бекство из заробљеничког логора у Гредигу крај Салцбурга”, *Ратнички гласник*, Св. II и III, фебруар-март 1937, 150.

⁹⁰ Убрзо по објављивању последњег текста А. Матић се обратио уреднику *Времена*: „Приликом причања мојих доживљаја, услед тога што су ми се ређала у сећању имена разноврсних места кроз које сам пролазио, омашком сам поменуо као место прелаза преко Рајне Блуденц, а у ствари сам прелазио извршио код Вадуца. Исто тако и онај кафеџија није био из Блуденца, него из Вадуца”. („Исправка г. Андре Матића”, *Време*, 18. 10. 1929, 4.)

1. Саслушање Андре Матића, резервног пешадиског потпоручника 12. пука 1. позива пребеглог из ропства из логора Groedig bei Salzburg, Берн, 30. 3. 1917.⁹¹

Заробљен сам 27. октобра 1914. код Шапца и одведен у ШИД где сам боловао 7 недеља[,] после у Boldogaszony,⁹² где сам био 6 месеци, и онда сам проведен у Groedig.

У почетку је у Grödig⁹³ храна за официре била добра, а такође и за војнике. У јутру су официри добијали 150 грама за доручак без хлеба; за ручак смо имали парче меса говеђине или телетине, понекад и свињског, кромпира је онда било довољно и то је била главна храна. Давали су и салату са зејтином и. т. д. по ручку увек чашу чаја или шољу кафе са шећером. Вечера је била као и ручак. Онда смо добијали 250 грама хлеба дневно. Купатило сваки дан – свака је барака имала своје купатило.

Станови су бараке од дрвета, и у соби је било по 2–3–4 официра. За више официре била је једна барака, по један у свакој соби. Кревети су официрски са мадрацима, веш се мењао сваких 15 дана што и сад бива.

Поступање је било доста добро, опхођење учтиво. Књиге су у почетку биле забрањене, после се смеле набављати, новине су редовно добијане. Аустриски официри нису никад хтели о рату да говоре са нама. О Србима су у почетку говорили као о дивљацима, разбојницима који убијају кнежеве и краљеве, после су ублажили своје мишљење, тако да сада о томе више никако не говоре. О политици нашој нису говорили. Са грађанима нисам никад дошао у додир.

Рђава храна почела се добијати од пре годину дана. Исхрана је дотле била у њиховим рукама, после смо ми официри узели исхрану у своје руке, благодарећи енергичном заузимању генерала [Милути-

⁹¹ АС, МИД, Краљевско српско посланство у Лондону (ПсЛ), Ф. II, пов. 1586/1917, Саслушање Андре Матића, резервног пешадиског потпоручника 12. пука 1. позива пребеглог из ропства из логора Groedig bei Salzburg, Берн, 30. 3. 1917.

⁹² Опширније о боравку и страдању Срба у логору Болдогасоњу (данашњем Фрауенкирхену): *Кад су војске пролазиле. Ратни дневници*, изабрао и приредио Драгутин Паунић. (Нови Сад: Прометеј; Београд: Радио-телевизија Србије, 2019), 121–230; Н. Лукић, *Интернирање становништва и војника Краљевине Србије у аустроугарске логоре током Првог светског рата. Пописи умрлих у логору Болдогасоњ/Фрауенкирхен 1914–1918*, 5, 11, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 23, 33–34, 38, 54–164.)

⁹³ Остављено празно место у тексту који је откуцан писаћом машином и руком дописано: „Grödig”.

на] Мариновића,⁹⁴ који је био са нама. Тако је било боље с храном. Добијали смо један пут недељно пасуљ, разне врсте репе и мало кромпира. Шећера има још непрестано само мало а такође и чаја; кафе нема. Масти се још налази, зејтина никако.

Поступање остало је исто. Казне су биле у почетку собни притвор, доцније су неки због покушаја бегства стављени под суд.

Официри наши не живе лепо међу собом, нарочито у последње време кад су учестале свађе и туче, што се има приписати разноврсним елементима одакле се прибирају резервни официри. Било је ту жакања једних на друге код аустриских власти.

Зими је било огрева али мало, плата се издавала редовно.

Побегао сам овако: Набавио сам два бланкета за давање одсуства (Urlaubschein) и према једном обрасцу фалсификовао одсуство за 7 дана у Фелдкирху за мене и мог друга поручника Светозара Милошевића. Из логора смо изашли у вече на Велики Петак,⁹⁵ преко жице у аустриском војничком оделу. Од Гредига до Салцбурга ишли смо пешке, од Салцбурга војним возом без икакве препреке до Инсбрука. У Инсбруку смо добили доручак и другим возом дошли у Фелдкирхен. Пред сам Фелдкирхен одузео нам је жандар објаве и упутио нас да се у Фелдкирхену јавимо у Graenz schutz Kommando,⁹⁶ где ћемо добити натраг објаве. У Фелдкирхену смо [се], заједно са осталим аустриским војницима јавили у ту команду. Кад су прво мене прозвали као Јосифа Цуци и питали где станујем у вароши, одгово-

⁹⁴ Генерала Милутина П. Мариновића (1861–1944) почетак Првог светског рата затекао је у бањи у Карлсбаду. Приликом повратка у Србију ухапшен је у Бечу и цео рат је провео у интернацији. Био је, по чину, најстарији српски официр у Гредигу. (АС, МИД, Пс, П, Ф. VII, Р. 71/1916, Записка Сестры Милосердия М. Н. Гонецкой о положенију военно-пленныхъ сербовъ въ Австро-Венгрии, ноябрь 1916; А. Б. Х., „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бегство г. Александра Рајића, резервног поручника из логора у Гредигу”, III, *Време*, 19. 10. 1929, 4; Љ. И. М., „У спомен. Милутин Мариновић. Дивизиски ђенерал у пензији”, *Ново време*, 28–29. 5. 1944, 2; Mile Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1914. Studija o vojnoj eliti i biografski leksikon* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije; Dobra, 2004), 204–205.)

⁹⁵ Пошто је Велики петак – и по јулијанском и по грегоријанском календару – 1917. године био после саслушања А. Матића, може се рећи да његово помињање представља лапсус калами или лапсус лингве (у зависности од тога да ли је сам писао или „диктирао” изјаву) А. Матића. Према речима А. Матића из 1929, бекство је извршено почетком јануара 1917. (А. Б. Х., „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бегство инжењера г. Андре Матића из официрског заробљеничког логора у Гредигу”, *Време*, 14. 10. 1929, 5.) Могуће је да је приликом саслушања, односно давања изјаве о бекству, А. Матић Велики петак заменио са Бадњим даном.

⁹⁶ Реч је о – како је А. Матић навео 1929. године – „граничној команди”. (А. Б. Х., „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бегство инжењера г. Андре Матића из логора у Гредигу. II”, *Време*, 15. 10. 1929, 4.)

рио сам насумице, Фридрихштасе 25 што је успело. Причекао сам на пољу друга и кад се он није јавио продужим пешке ка граници. У вече око 11 пређем у Лихтенштајн и у 4 у јутру препливао сам код Бухса Рајну без одела. Швајцарске власти су ме лепо дочекале и угостиле.

2.1. А. Б. Х., „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бегство инжењера г. Андре Матића из официрског заробљеничког логора у Гредигу”, *Време*, 14. 10. 1929, 5.

Г. Андра Матић, инжењер возног парка Општине београдске, заробљен је у борбама код Шапца 30. октобра 1914. године као резервни потпоручник 3. чете, 2. батаљона, 12. пука првог позива.

О свом заробљавању, ропству и бегству г. Матић прича простим, једноставним речима, које нам као филм стварају пред очима слике из тешких часова наших борби и слике тешког живота наших ратника по непријатељским заробљеничким логорима.

ЗАРОБЉЕН КОД ШАПЦА

– Приликом надирања Аустријанаца у Шабац, вели г. Матић, лежао сам болестан у пуковском превијалишту у селу Јевремовцу. Ноћу између 29. и 30. октобра наши су одступили, а у јутро су Аустријанци ушли у Јевремовац. Из превијалишта сам чуо како разбијају једна сељачка врата. Онако болестан брзо сам устао, обукао се и почео да бежим. Прешао сам око три километра преко Горње Врањске. Ту, на друму, заробила ме једна чета Мађара. Срећа што сам знао немачки, те сам се тако спасао погибије.

Одвели су ме у Шабац, а одатле пребацили у Кленак и Шид, где су ме оставили болесног да се лечим. Остао сам у Шиду до пробоја на Суворору, кад су ме, још увек болесног, пренели у Фрауенкирхе, у једну зграду, где је било још око 25 српских официра.

Године 1916.⁹⁷ почели су да скупљају све заробљене српске офицере у логоре. Преместили су нас најпре у Кишуњом, у Мађарској, а одатле у велики логор од дасака Гредиг код Салцбурга.

⁹⁷ Као што смо поменули, заробљени српски официри су у пролеће 1915. били груписани у Гредигу.

ЛОГОР СРПСКИХ ОФИЦИРА

Ту су груписали око 200 српских официра. Логор је имао бараке од дасака обложене терисаном хартијом. Свака барака имала је у средини дугачак ходник, а са једне и с друге стране наше собе. Виши официри имали су засебне собе, а ми нижи по двоје.

Логор је био ограђен густом тарабом четири метра високом. Више тарабе била су три реда бодљикаве жице. С унутрашње стране били су распоређени стражари на растојању од сто метара. У почетку били су наоружани обичним војничким пушкама, а доцније ловачким. Свака барака имала је свог командира, једног аустријског подофицира, т.зв. профоса. Он је сваког јутра, лети у 7, а зими у 8 сати, онда у подне пред ручак и у вече, лети у 8, а зими у 7 вршио пребројавање.

На главном улазу у логор претресан је свако који је улазио, чак и аустријски војници. Од нас нико није смео да изађе. Свега једанпут недељно изводили су нас у заједничку шетњу у поље, поређане у строј, у кордону наоружаних аустријских војника. Цео логорски круг имао је јако електрично осветљење, које је горело по целу ноћ, тако да се у баракама и напољу могла видети игла.

Поред тога логор је имао дресиране полицијске псе. Шта све ни сам радио да их помилујем, да се спријатељим са њима. Али, било је апсолутно немогуће. Пси су нам били неприступачни.

ОДЕЛО У ЧИЗМАМА

Ипак, поред свих ових аустријских предострожности и најстрожије пажње, ја сам решио да покушам бегство и почео сам, са исто толико предострожности, да га припремам. На тим припремама радио сам шест месеци. Знајући да се кроз Тирол не може проћи пешке, направио сам план да дођем возом до швајцарске границе и да ту пређем у Швајцарску.

Спријатељио сам се у логору са једним аустријским војником из страже, једним Италијаном из Тирола. Стекавши у њега поверење почео сам да га мало посвећујем у моје намере и да га молим да ми помогне. После великог устезања Италијан је најзад пристао да ме снабде једним аустријским војничким оделом.

То није било лако, јер су и саме стражаре на улазу претресали. Он ми је то одело доносио парче по парче[,] данас један рукав, сутра други, па пола ногавице итд. Ову парчад сакривао је у чизме. Ја сам

парче по парче примао и љубоморно сакривао, дигавши једну даску испод мог кревета. Ноћу с времена на време, кад бих се уверио да је профос заспао, вадио сам парчад испод даске и зашивао.

Најзад, одело је било готово. Тада сам замолио истог стражара Италијана да ми набави два до три урлаубшајна (бланкети којима се аустријски војници пуштају на одсуство кућама). Он ми је заиста те бланкете донео. Није ми казао како је добавио.

ФАЛСИФИКОВАЊЕ ОБЈАВА

У том је сазнао за моје припреме Светозар Милошевић, активни потпоручник, сада потпуковник, командант пододсека граничне чете у Берову. На његово наваљивање пристао сам да заједно продужимо припреме за бегство. Стражар Италијан унео је понова у логор аустриско одело и све што је требало за њега, на исти начин.

Да би били сигурни у возу, под спољашношћу аустријских војника, распитивали смо се за војне јединице у Салцбургу и имена појединих команданата.

Тада је требало извршити фалсификат попуњавања бланкета урлаубшајна, што је био врло тежак посао. Ставио нам се на расположење наш друг Миодраг Благојевић, учитељ и резервни потпоручник, који је вештачки фалсификовао потпис команданта. А Страшимир Јовановић, сада чиновник Управе Фондова, одличан цртач, бојицама је тако вешто фалсификовао печат, да нико не би могао посумњати у његову исправност.⁹⁸

Морали смо, наравно, да узмемо лажна имена. Мој бланкет попуњен је на име Јозефа Цуци. Узео сам то име, јер сам још на студијама у Немачкој упознао тога Цуција, који ми је био одличан друг. Тако сам био сигуран да ме то ново име неће збуњивати и да ћу се на прозивку сигурно одазвати. Милошевић је узео име Јохана Кајзера, једног од стражара у логору, кога је добро познавао. Обојица смо били тобож из Фелкирхена.

⁹⁸ Осим Страшимира Јовановића, на изради лажних докумената за официре који су планирали бекство из Гредига у једном периоду радио је и сликар Никола Џанга. (А. Матекало, „Најнеобичнији а најмање познати клуб у Београду. Клуб једанаесторице заробљеника бивших српских официра који су успели да побегну из непријатељских логора“, *Време*, 19. 6. 1938, 10.) Интересантно је поменути да су неки од цртежа Н. Џанге настали током боравка у Гредигу сачувани. (Угљеша Рајчевић, „Никола Џанга 1892–1960“, *Годишњак града Београда*, књ. XXIII/1976, 264–271.)

ШИЊЕЛИ ФАРБАНИ У ЛУКОВИНИ

Почетком јануара 1917. године било је све спремно за бегство. Информисали смо се кад полазе возови из Салцбурга за Инсбрук и Фелдкирхен на швајцарској граници. Војни воз је полазио у 10 и петнаест у вече. Значи да смо требали да изађемо из логора у 8 у вече, да би прешли благовремено 10 километара, колико је Гредиг био удаљен од Салцбурга.

Већ два месеца вршио сам један маневар, који ми је одлично помагао да за први моменат преварим профоса при пребројавању. Он је свако вече у одређено доба, у 7 часова, обилазио све наше собе и вршио пребројавање. Због тога сам два месеца редовно легао у кревет у вече пре пребројавања, а у јутро устајао после пребројавања, те се он навикао да ме увек затиче у кревету.

Јануарске ноћи биле су страшно хладне. Посматрали смо ноћу стражаре и видели да они, због хладноће, готово и не излазе из стражара. То је било одлично за бегство.

Али, појавила се једна тешкоћа. Ма да смо имали аустријска војничка одела, нисмо имали шињеле, јер је њих било врло тешко прокријумчарити у логор. Срећом су тада војници из салцбуршког гарнизона носили и неке црне шињеле. Тада је неки учитељ Ђура, чије сам презиме заборавио, дошао на идеју да офарба наше шињеле у црно, у луковини. Успео је да сретно и непримећено обави тај посао.

СКОК ПРЕКО ОГРАДЕ

За бегство је било све спремно и једне ноћи, тек што је пао дубоки мрак, пре вечерњег пребројавања, решимо се да побегнемо. Да не би профос одмах приметио наш нестанак, организовали смо један вешт маневар.

Са мном у соби спавао је учитељ Благојевић. У соби преко пута наше, с друге стране ходника, био је капетан Лазаревић. Профос је најпре обилазио њихову страну, ишао до дна ходника, онда се враћао обилазећи нашу страну. Лазаревић је требао да одмах после прегледа у његовој соби, кад профос замине у дно ходника, слети брзо у моју собу преко пута и да се завуче у мој кревет. Лазаревић је тако урадио, пошто је профос био навикао да ја лежем рано, видећи још и моје српско одело преко столице, није ништа посумњао и продужио је даље. Исти маневар извршио је са успехом и Милошевић у својој бараци, те су наше бегство приметили у логору тек сутрадан у подне.

Мало пре пребројавања ја и Милошевић извукли смо наша сакривена аустријска одеа и преобразили се, ја у аустријског поднаредника а Милошевић у редова. Погледали смо кроз окно. Напољу је била зима и јак ветар, који је подизао са зидова и кровова барака терисану хартију, дижући ларму што је било особито погодно за бегство. Видели смо стражара где чучи и пуши лулу. Неопажено смо изишли у логорски круг и пошли према огради.

Ја сам прво уздигнуо Милошевића. Он се на бодљикавој жици поцепао и повредио по стомаку, али ми је одозго пружио руку. Тако смо несметано прескочили ограду и нашли се ван логора, у шуми.

У ВОЗУ ЗА ФЕЛДКИРХЕН

Требало је пожурити, да стигнемо на воз. Нисмо знали пут за Салцбург. Имали смо свега 10 круна, једва довољно да платимо једну трећину треће класе војничког воза до Фелдкирхена. (Војници са УР-ЛАУБШАЈНОМ плаћали су једну трећину). Знајући само правац где се од прилике налази Салцбург кренули смо кроз шуму и срећно стигли до вароши. Ту смо упитали прве пролазнике где је станица, и пожурили.

Било је у последњем тренутку и једва смо стигли да ускочимо у воз, не извадивши карте.

Помешали смо се са аустријским војницима. Милошевић, који је знао слабо немачки, направио се болестан и тобож заспао, а ја сам ступио у разговор са већином пијаним Аустријанцима. Када је дошао кондуктер ја сам, на основу УРЛАУБШАЈНА, извадио карте до Фелдкирхена, за мене и за Милошевића.

Сутрадан у подне стигли смо у Инсбрук, где је била команда за италијански фронт. Други воз је кретао за Фелдкирхен у 2 сата по подне. Ми смо изгледали страшно. Наши шињели фарбани у луковини, отирали су се немилице и били смо црни, као да смо из неке арапске војске, тако да смо заиста могли изгледати сумњиво. Још у возу на брзу руку почели смо да се чистимо пљувачком. У Инсбруку смо срећом успели да нађемо на станици воде и да се умијемо.

2.2. А. Б. Х., „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бегство инжењера г. Андре Матића из логора у Гредигу. II”, *Време*, 15. 10. 1929, 4.

Инсбрушка станица била је поседнута војницима и морали смо да визирамо објаве у команди. Прошло је без инцидента. У брзини нису приметили да су наше објаве фалсификоване и око 2 сата по подне кренули смо другим возом за Фелдкирхен.

Пред долазак воза у Фелдкирхен, крајњу станицу пред швајцарском границом, један аустријски жандарм обишао је воз од вагона до вагона, и свуда објављивао, да се сви морамо јавити граничној команди.

Стигли смо у Фелдкирхен око 5 часова по подне.

Кад смо се скинули и изишли у варош, ја сам предложио да се уопште не јављамо команди, него да се одмах извучемо у варош и пођемо према западу, у ком се правцу налази граница. Али Милошевић, бојећи се да нас не ухвате, наваљивао је да се пријавимо, верујући у успели фалсификат наших објава. Послушао сам га, на његову несрећу, и отишли смо у команду.

ФАТАЛНО ПИТАЊЕ

Већ је био пао мрак и сијалице су гореле. На улазу су нам сви-ма узимали објаве, а затим су нас прозивали редом у собу дежурног официра. У предсобљу је било више војника. Првог су прозвали мене:

– Јозеф Цуци!

– Ту сам, одговорио сам немачки, и ушао у собу. За столом је седео један капетан и држао у рукама моју објаву. Иза њега била су четири војника, наоружана пушкама и бајонетима.

– Ви сте одавде? – упитао је капетан.

– Да, рекох одлучно.

– Где станујете?

Осетио сам како ме пробија хладни зној. Нисам претпостављао такво питање. Да сам га могао претпоставити, био бих у пролазу упамтио име неке улице. Овако, нисам знао шта ћу. Фелдкирхен је мала варош од неколико хиљада становника и официру су бесумње биле познате све улице. Да рекнем улицу која не постоји, моја би судбина била јасна. Оклевао сам.

– Но, говорите, немам ја времена! – избрецнуо се капетан.

Тада ми је, у последњем моменту, као муња синула једна идеја. Сетио сам се да се редовно у свакој немачкој варошици улица која пролази поред цркве зове »Кирхенгасе«, а она која пролази поред школе »Шулгасе«.

– Шулгасе, одговорих ја, додавши насумце и један број, сад већ не знам који број.

– Добро, сада можете ићи, рекао је капетан.

ХАПШЕЊЕ ПОТПОРУЧНИКА МИЛОШЕВИЋА

Просто не верујући да сам још слободан пошао сам на друга врата, кроз која се излазило из собе. Али, тада прозваше Милошевића. Крв ми је стала у жилама, покушао сам да му дам знак: не улази, али ме није приметио. Узевши у обзир забуну у коју ће га довести питање где станујете, и то што је Милошевић говорио врло рђаво немачки, предосећао сам да ће да га открију.

Нажалост, нисам се преварио. Неколико минута доцније, између двојице наоружаних војника, Милошевић је изишао из собе. Спровели су га поред мене. Да ме не би издао није проговорио ни речи. Само смо се погледали и продужио је даље. У целом његовом изразу огледало се страховито очајање.

Ја сам остао сам. Изишао сам напоље. Мрак је био већ потпуно пао. Пошао сам улицама журно, затим све брже и брже. Имао сам осећај да ме неко гони, ма да ништа за мном није било. Најзад сам почео да трчим, без циља према крају вароши. Утрчао сам у једну црквену порту, прескочио плот и – нашао се ван вароши.

КРОЗ СНЕЖНУ ЗИМСКУ НОЋ

Ушао сам у густу и мрачну борову шуму. Пут нисам знао, нити га је било. Ишао сам напред, насумце. Наишао сам на један пропланак, а на њему мала, дрвена кућица, која лети служи за смештање сена. Сада, усред зиме, кућица је била празна. Ушао сам унутра. Било је око 6 до 6 и по часова у вече.

Хладноћа ме стегла, мрак пао, напољу је падао снег. У оној пустој мрачној кућици, опкољеној шумом у глувој ноћи, уморног и гладног, ухватио ме моменат малодушности. Кад сам ја помишљао на несрећу која је снашла мог друга Милошевића, дошло ми је да очајавам, да се вратим и да се предам.

Али, упео сам сву своју енергију. После кратког одмора, око 8 часова у вече, кренуо сам даље, кроз снег и мрак, држећи правац швајцарске границе, односно реке Рајне. Пролаз кроз шуму био је страшан. Често ми се од дрвећа и грања чинило да су вуци, или аустријске патроле са пушкама. Тада сам заклапао очи и ишао даље не гледајући ништа.

Било је око дванаест и по сати ноћу кад сам стигао на Рајну. Обале су биле високе, а реком су пловиле санте. Осмотрио сам добро ситуацију и увидео да је ту прелаз немогућ. Ту, на неколико метара од мене била је швајцарска територија, спас, али је било немогуће до ње доћи.

У КАФАНИ У ВАДУЦУ

Да продужим даље аустријском обалом нисам смео, бојећи се да не наиђем на страже. Морао сам опет да се попнем на брда и продужио сам пут уз Рајну према Вадуцу.

Јануарска ноћ била је страховито хладна. Снег је непрестано падао и засипао ме. Био сам сав промрзо, да сам се једва кретао.

Око 4 сата у јутро стигао сам у Вадуц. Нисам могао више да издржим. Жиле су ми се смрзле. У предграђу наишао сам на једну кафану. Била је затворена и унутра потпуни мрак. Почео сам да лупам на прозор.

После кратког времена врата су се отворила и на њима се појавио један старац. Видећи ме, пустио ме унутра. Велика пећ у кафани била је још топла. Пришао сам пећи и сео, али више нисам могао да се покренем. Видећи ме онако једног чича ме сам скинуо, донео ми суво рубље, налио чашицу коњака и скувао ми топли чај.

Кад сам се мало повратио чича је почео да ме испитује. Ја сам почео да причам како сам био у патроли и јурио једног бегунца.

Прича је била доста бесмислена. Видећи ме онако изнуреног, без пушке и оружја, чича је морао да посумња у тачност мојих речи. Уозбиљио се и рекао:

– Кажите ко сте, иначе ћу вас сад јавити стражарима.

СТАРИ КРИЈУМЧАР

Опет ми се учинило да је дошао мој последњи час. Али, нисам имао излаза. Увидео сам да ми ништа не помаже и испричао сам старцу истину: да сам заробљени српски официр, да сам побегао из

заробљеничког логора у Гредигу, да сам целу ноћ пешачио кроз снег и брда од Фелдкирха.

Старац ме је озбиљно слушао. Кад сам завршио устао је, плеснуо по рамену и рекао:

– Штета за вас, да вас овде ухвате.

Ја нисам могао да верујем својим ушима. Али, старац је угасио лампу, отворио прозор и, кад су ми се очи навикле на мрак, показао ми је железнички мост преко Рајне за Бухс.

Вероватно стари кријумчар, као већина граничног становништва, он је одлично познавао терен. Рекао ми је да идем један километар више моста, чувајући се стражара, где је Рајна најпогоднија за препливање. Кад стигнем на другу обалу, три километра даље налази се прво швајцарско село, где могу да нађем склоништа.

2.3. А. Б. Х., „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бегство инжењера г. Андре Матића из логора у Гредигу. III”, *Време*, 16. 10. 1929, 4.

Тога кафеџију из Вадуца никада нећу заборавити. Ја сам био потпуно у његовим рукама и он ме је могао издати одмах аустријским властима. Па ипак, тај човек је показао невероватну хуманост и великодушност, иако сам био непријатељ.

Пошто ми је старац кроз прозор означио пут, задржао ме да се још мало огрејем.

НАГ У СНЕГУ

Нисам умео да нађем речи да захвалим старцу. Покушао сам да му платим бар шта сам попио и појео, са оно неколико круна што ми је још остало у џепу. Али, старац није хтео да прими ништа. Тада сам се спремио за бегство. Скинуо сам одело, оставши само у кошуљи и гаћама, са аустријском војничком капом на глави. Пошто сам требао да препливам реку, одело ми је било сасвим непотребно.

Старац је пришао прозору отворио га, још ми једном показао пут и ја сам искочио у снег.

Пошао сам кроз мрак и не осећајући страховиту јутарњу зимску хладноћу. Све моје мисли биле су сконцентрисане само на то, да се дочепам супротне обале. Морао сам да прођем поред моста, који је био запоседнут стражама. Легао сам готово сасвим у снег и шуњао се. Мрак је био дубок и тако сам прошао неопажено.

Стигао сам до обале Рајне, где ми је старац означио да је најпогодније место за препливање. Река је ту била широка око осамнаест до двадесет метара. Текла је између два висока насипна зида. Кроз мрак видео сам како се беле ледене санте, које је брза струја носила.

БОРБА СА ЛЕДЕНИМ САНТАМА

Тај шум реке у мраку, снегом покривене обале и насипи, санте које су се одбијале од обале и ковитлале матицом, хладноћа која је пробијала до костију, можда би ме у свакој другој околности одвратиле да ставим живот на коцку. Али, помисао да ту на двадесет метара преда мном стоји слободна територија, где нећу више бити заробљеник, привлачила ме неодољивом силом.

Скинуо сам са себе и оно рубље што сам имао. Остао сам потпуно наг и скочио у воду. Био сам добар пливач и почео сам да одмичем свим силама према супротној обали. Струја ме је заносила, али најгоре ми је било кад сам запао међу санте, које су почеле да налећу на мене. Пробијао сам се међу њима тешком муком, уневши све силе да ме нека не поклопи, јер би то свакако био мој последњи час.

Најзад сам стигао до друге обале. Али ту ме је чекало ново мучење. Преда мном се испречио зид насипа, врло висок услед ниске воде. Почео сам да се пењем уз зид, али је ишло страховито тешко. Лед се ухватио на камењу и тек што бих успео да се мало одигнем оклизнуо бих се и пао натраг у воду. Не знам колико је то мучење трајало, али чини ми се да је било врло дуго. Најзад, направивши последњи напор, успео сам да се попнем на ивицу насипа.

Био сам на слободном швајцарском земљишту.

ЈЕДАН ЧУДАН ГОСТ

Али, моја ситуација није била ни мало сјајна. Око мене била је још увек мрачна снежна ноћ. Онако мокар и потпуно наг, модар од хладноће, стајао сам на најљућој зими. У близини није било никога, а са друге обале чуо сам дозивање аустријских стража.

Почео сам да бежим у правцу најближег села, које ми је означио стари кафеџија. Од зиме, страха и узбуђења трчао сам као луд. На пут нисам наишао и прескакао сам ограде по метар до метар и по високе.

Трчао сам тако ваљда око два и по километра, кад се преда мном појавила једна сељачка кућа. Без премишљања улетео сам унутра.

Мора да је било невероватно запрепашћење укућана, кад су пред собом видели потпуно наог човека, обраслог у бради, онако поплавелог и јадног. Али, увидели су одмах да од такве индивидуе не треба да се плаше, него да му помогну. Домаћин ми је одмах изнео једну женску кошуљу да се огрнем, затим ми је дао коњака и ставио ме поред пећи да се огрејем.

АУСТРИЈСКИ ПЛОТУН

Кад сам се мало повратио, испричао сам домаћину целу авантуру свога бегства. Сазнавши да сам српски официр он ми је врло радо понудио гостопримство у своме дому. Али, ја сам се још увек бојао и молио сам га да не јавља полицији да сам ту, да ме не би интернирали.

Почело је да свиће, кад смо са обале Рајне чули плотун. Ја сам се сав стресао. Доцније ми је швајцарски стражар испричао да је то пучала аустријска стража. Сазнавши за моје бегство од швајцарских стражара, Аустријанци су испуцали један плотун у ваздух и испричали својим властима како су ме убили при прелазу. Тако су ме у Аустрији прогласили мртвим, док сам се ја грејао поред топле пећи мог љубазног домаћина. Тог дана била је недеља.

Мој домаћин, и поред моје молбе, известио је одмах о догађају најближе швајцарске власти. Око 11 часова пре подне дошао је један швајцарски жандармеријски официр са два жандарма. Одмах ми је честитао.

Међутим, вест о мом бегству била је већ јављена и у Бухс. Тамо је постојао један нарочити одбор за прву помоћ бегунцима. Тај одбор одмах ми је послао помоћ. Мало доцније дошла је аутомобилом једна дама, која ми је донела пар цивилног одела, једну тешку пелерину од топле длаке, шешир, ципеле, шест пари рубља и 50 швајцарских франака у готовом новцу.

ДОЧЕК И БАЛ У БУХСУ

Дама ме позвала да пођем њеним аутомобилом и тако смо заједно отишли у Бухс. Тамо су већ сви знали за моју опасну авантуру и цела варошица је чекала наш долазак, поздрављајући ме одушевљено. Ја сам прво отишао на пошту да пошаљем депешу нашем Посланству у Берну и да замолим прву новчану помоћ. Кад сам хтео да платим депешу, поштанске чиновнице нису хтеле да приме од мене ни пет пара. Кад сам изашао из поште чекала ме велика гомила

народа и, ма да сам ја најенергичније одбијао, гурали су ми на силу новац у чепове.

Отишао сам у полицију, где ме је лекар прегледао. Нашао је да сам страховито изнурен и изгладнео, те ми је препоручио да у почетку узимам храну само у малим количинама. Али, тек што сам изашао ја сам напао неку дивну шунку, најео се немилице, и ништа ми није фалило.

Исто вече приређен је бал у моју част. Наш посланик у Берну отворио ми је депешом неограничен кредит код свог познаника, ресторатера железничке станице у Бухсу. Ја сам узео свега 100 швајцарских франака. Сутрадан кренуо сам возом за Берн, у пратњи једног швајцарског полицајца, и пријавио се нашем Посланству.

После малог опоравка у Берну, па затим у Женеви, преко Париза и Марсеља отишао сам на солунски фронт, где ме доделише Ауто-команди, и ту сам остао до краја рата.⁹⁹

3.1. Инж. Андра Матић, „Моје бекство из заробљеничког логора у Гредигу крај Салцбурга”, *Ратнички гласник*, Св. II и III, фебруар-март 1937, 147–155.¹⁰⁰

Наш друг Андра Матић, инжењер у кланици Градског Поглаварства у Београду, стилем пуним дубоке и искрене непосредности, описује свој живот у заробљеништву и своје бекство из тога физичкога и духовнога пакла. Решен по цену живота да стресе срам ропства и

⁹⁹ После наведена три текста објављена у бројевима од 14, 15. и 16. октобра 1929, *Време* је у седам наставака објавило сведочанство о бекству – или, прецизније речено, бекствима – резервног поручника Александра Рајића из заробљеништва: А. Б. Х., „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бекство г. Александра Рајића, резервног поручника из логора у Гредигу”, *Време*, 17. 10. 1929, 4; Исти, „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бекство г. Александра Рајића, резервног поручника из логора у Гредигу”, II, *Време*, 18. 10. 1929, 4; Исти, „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бекство г. Александра Рајића, резервног поручника из логора у Гредигу”, III, *Време*, 19. 10. 1929, 4; Исти, „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бекство г. Александра Рајића, резервног поручника из логора у Гредигу”, IV, *Време*, 20. 10. 1929, 4; Исти, „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бекство г. Александра Рајића, резервног поручника из логора у Гредигу”, V, *Време*, 21. 10. 1929, 7; Исти, „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бекство г. Александра Рајића, резервног поручника из логора у Гредигу”, VI, *Време*, 22. 10. 1929, 4; Исти, „Доживљаји наших ратника, бегунаца из непријатељског ропства. Бекство г. Александра Рајића, резервног поручника из логора у Гредигу”, VII, *Време*, 23. 10. 1929, 4.

¹⁰⁰ Наведени број *Ратничког гласника* доступан је на: https://digitalna.nb.rs/view/URN:NBN:RS:SD_FB31730B27471F52DE4846A0D15AB1A5-1937-02-B002-03 (датум приступа: 2. 6. 2025)

да своје младе снаге пренесе у ровове солунског фронта, он напиње све мождане вијуге да би пронашао најбољи начин успешнога спровођења своје замисли о бекству. И успева... Неуспелих покушаја, трагично завршених, било је много. Срећа се другу Матићу смешила обилније: он је прелетео преко ужаса да би дошао у ведрину борбе и славу ратних успеха.

Ур.

У дубоку јесен 1914 год. водила се огорчена борба у Мачви, око Шапца. Влажни зимски дани прожимали су и тако посустале и измучене ратнике. Мој пук заузимао је одбранбене положаје на коси, која се протезала преко села Јевремовца. Само један батаљон мога пука био је у пуковској резерви одмах иза положаја на самој ивици села Горње Врањске, које је незнатно удаљено од Јевремовца. То је био батаљон у коме сам и ја био као ђак-наредник,¹⁰¹ а доцније као резервни пешадиски потпоручник. Одмах некако после указа о производству у официрски чин, крајем октобра 1914. год. којим је произведена цела наша ђачка чета 1913/14 год. јако се разболим и будем смештен у једну сеоску кућу села Горње Врањске. Пуковски лекари су утврдили да је код мене почетак запаљења плућа. Био сам у јакој грозници са великом температуром када сам једног раног јутра крајем октобра 1914 год. погледао кроз прозор и, јако изненађен, приметио како 2 аустро-угарска војника обијају врата једне оближње сеоске куће. Одмах ми је било јасно да су Аустријанци ушли у село и да су наши отступили. То отступање је извршено исте те ноћи, док мене нико није био обавестио, како бих се на време евакуисао. Не губећи ни тренутка, прикупио сам последњу снагу и почео бежати, како бих се спасао заробљавања. Био је још сумрак, дан још није био освојио, када сам непролазним њивама трчао, да бих се спасао. И када сам помислио да сам ван опасности, изашао сам на друм, где су ме изненадно пресрели Аустријанци и заробили. Срећа, те сам знао Немачки, иначе бих се рђаво провео. Мађарски војници су бесно јурнули на мене, али благодарећи њиховим официрима, нарочито једном мађарском Јеврејину, будем спасен сигурне погибије. Одмах сам ту, иза једног шумарка спазио и једну повећу гомилу наше нејачи: старце, жену¹⁰²

¹⁰¹ Опширније о формирању Скопског ђачког батаљона, обуци и учешћу „1.300 каплара” у операцијама 1914. године: Александар Лукић, Мирослава Којић, *Учесће 1300 ђака каплара у Колубарској бици. У сусрет стогодишњици (1914–2014)* (Љиг: Градска библиотека, 2014).

¹⁰² Пошто је у питању „повећа гомила” људи, можда је овде требало да стоји: жене.

и децу, спремну да их онако голе и босе гоне као дивљу звер негде у унутрашњост Аустрије – у неки логор за интернирце, одакле се ретко ко вратио. Тим јадницима нису дозволили ни честито да се обуку, а камо ли да понесу штогод са собом. Бедна је ово слика била, да се и данас јежим када на њу помислим.

Са том војском сам морао цео дан да пешачим и да ме на неколико места испитују, не би ли што дознали о нашим. Тек предвече будем са два војника упућен за Шабац, где смо стигли дубоко у ноћ. Овде сам преноћио на поду једне кафане, а сутрадан будем пребачен за Кленак. У Кленку ме затворише у једну шталу са осталим нашим војницима, где је било толико много људи, пошто је штала била мала, да смо једва стајали. Око подне дођоше у шталу два Аустриска официра-лекара и улазећи одмах упиташе: *зна ли који Немачки?* Ја им се јавих. Казах им да сам резервни официр, нашто се они зачуђено згледаше и одвратише:

Па шта ћете Ви овде?! Вама није место ту!

Рекох им да је то урађено сигурно с тога што на себи нисам имао никакве официрске знаке, јер сам тек пре неколико дана произведен у официрски чин, па нисам, на фронту, стигао да набавим потребне значке и то у толико пре што сам се разболео и последњих дана лежао.

– Па то не мари ништа! Молим Вас изађите у двориште, па ћемо ми већ гледати шта ћемо са Вама.

Ови добри људи, пореклом Бечлије, удаљише се, а ја остадох седећи на једној столици одмах испред врата оне штале, коју су чували два војника. После кратког времена наиђе један крупан мајор. Доцније сам сазнао да је то био командант места. На лепом нашем језику избрецну се на мене:

Шта ћете Ви овде? Марш у шталу!

Шта сам знао да урадим! Уђем нанова у шталу код оних наших бедника, који су као мумије стајали, не могући ни да седну.

Тек после подне су ме потражила она два официра-лекара, па када сам им испричао како сам опет доспео у шталу они ми одредише једног њиховог наредника (цугсфирера), који ме одатле одведе у општинску кућу. Увече сам са истим наредником дошао на Кленачку станицу, укрцали [смо] се на воз и ноћу стигли у Шид.

У Шиду будем смештен у једну празну кућу. Доцније сам сазнао да је то српска кућа и да су сви укућани интернирани. Ту сам боловао

од запаљења плућа. Лечио ме је и свесрдно се заузимао један њихов потпуковник-лекар, по народности Србин или Хрват. Имао сам једног Маџара, војника, који је говорио немачки и који је спавао у истој соби где и ја. Он ми је био одређен да ме послужује и да ми се и дању и ноћу нађе. Осим тога чувала ме је стално стража. Када је отпочела криза по наређењу овог лекара, мој га је Маџар одмах позвао. И ако је криза отпочела после пола ноћи, он је дошао и био крај мене све до краја. Сутрадан сам осетио одмах велико побољшање, само никако нисам могао на ноге. Лекар ми је саветовао да се мало по соби навикнем ходању али никако да не излазим напоље. То сам и чинио и за неколико дана могао сам доста добро да се крећем. Опорављајући се тако у овој кући, а будући да је цео Шид знао да у овој кући лежи један српски официр, на неки тајанствен начин добио сам од грађанства разне понуде. Тако једне ноћи спаваше мој Маџар дубоким сном, пошто је то вече доста пио вина, што сам га добио од грађана, а мени се приближи један Аустријанац. Сав узбуђен поче шапутати клечећи поред мог кревета:

– Брате Србине! Чуо сам да ће Вас скоро евакуисати одавде, па не могах да одолим а да Вам се не јавим. Ја сам, на жалост, командир Ваше страже и ако сам и ја Србин, па ме срце боли гледајући Вас тако болесна. Затим не могу да издржим а да Вам не кажем да су *ови Ваши потукли ове наше, па им цименту померили*.¹⁰³ Ово су моји најрадоснији дани, јер је ваша победа у исто време и наша. Оставили су мноштво заробљеника у Србији, а оно што се спасло, закрчило је све друмове преко Саве и изгледа ми да се ни до Беча неће зауставити.

Жао ми је било и нисам знао шта да радим од беса када су се хвалили надирањем у Србију. Они су, знате, и велики лажови. По њиховим причањима и њиховој штампи треба да су до сад у близини Скопља. Сада ми је срце на месту. Покуњили су носеве и живи се не чују. Када их упитамо зашто се тако нагло повлаче, одговарају само:

– Ах! Сувобор! ... Сувобор!

И ако сам још са здрављем био ровит, сигурно бојећи се близине границе, сместа су ме евакуисали из Шида. После дужег путовања стигнем са својим пратиоцем у Болдогасоњи (Фрауенкирхе), једно мало место на граници Аустрије и Маџарске. Пред сам полазак из

¹⁰³ Ово обавештавање нас подсећа на начин и речи којима је Адам Прибићевић у затвору у Осијеку, у самици, од стражара Србина информисан о збивањима на фронту крајем 1914. године: „Измлатише их гегуле као волове у купусу.” (Адам Прибићевић, *Мој Живот* (Загреб: Просвјета, 1999), 48.)

Шида дође к мени и командант места, један стари пуковник, по народности Немац. Поче ме испитивати о нашој војсци и из ових његових питања утврдих да су заиста у Србији доживели невероватан пораз. По себи се разуме да од мене ништа није сазнао, пошто сам се и овом приликом изговарао да сам био само водник једне чете и да ништа, ван моје чете, не знам. Интересантно је да су сви они мислили за наше Тимочане да су Руси.

У Болдогасоњу затекнем, смештене у једном сељачком хотелу, наше заробљене офицере. Било их је око двадесет. Ту опет паднем у кревет и читаву годину дана нисам могао на ноге. У то време у нашем војничком заробљеничком логору, подигнутом на ивици овог села, беснео је пегавец. Стотинама наших мученика је дневно сарањивано,¹⁰⁴ тако да су и мештани, већином Маџари, питали:

– Па докле ћете сарањивати ове људе?! Помре цео логор!?

И заиста смрт је косила наше војнике немилице. Тек пошто су овај стари логор спалили и изградили нов, пегавец је престао. Премештај оног маленог броја наших војника, што је преостало, извршен је веома савесно, јер су биле предузете све санитарне и остале мере, да се зараза не пренесе у нов логор. И мештани не бејаху поштеђени од пегавца и ако су наши заробљени војници били потпуно изоловани од грађанства. Најпожртвованији око спасавања војника од пегавца бејаху руски заробљени лекари. Пожртвовано они су се излагали опасностима заразе и готово сви су ту оставили кости. Од аустријских лекара, колико ми је познато, страдао је од ове болести само један.

Увек још беспомоћно лежим болестан. Апетита уопште немам. Покушавају да ми дају неки хранљиви напитака, али и то не иде. Тек када је дошла једна инспекција из Беча, будем по њеном наређењу упућен на опоравак у бању Баден крај Беча. Овде сам се, ваљда због промене ваздуха, почео нагло опорављати тако, да су ме после месец дана боравка у овој бањи вратили опет у Болдогасоњ.

Опорављен и потпуно здрав одмах сам приступио послу на изграђивању плана за бекство из заробљеништва. Међутим, због изненадног премештаја свију нас у Кишуњом, једно мало мађарско место, не остварим свој план. Тек што сам се у новом боравишту прибрао,

¹⁰⁴ Најпотпунији попис страдалих Срба у Болдогасоњу сачинио је колега Ненад Лукић. Опширније: Н. Лукић, Интернирање становништва и војника Краљевине Србије у аустроугарске логоре током Првог светског рата. Пописи умрлих у логору Болдогасоњ/Фрауенкирхен 1914–1918, 54–164.

крајем 1916 год., будемо опет сви премештени у концентрациони логор у месту Гредиг код Салцбурга. По аустриском плану требало је овде концентрисати све српске заробљене официре што није урађено, јер је и поред овог логора било и других.

У нади да се из овог места нећу више премештати, одмах сам отпочео у остварењу свога плана с вером у потпун успех.

Нека овај мој доживљај буде наук за млађе генерације, ако би неки од њих доспео у сличну ситуацију, како треба радити да се ослободе окова и да тако слободни поново послуже своме народу.

ГРЕДИГ

Мало аустриско село у близини Немачке границе, а на 10 к.м. удаљено од Салцбурга. Околина, као и цела ова област је врло брдовита и кршевита. Становници су чисти, доброћудни Немци, који се претежно баве земљорадњом и сточарством. Пошто цела ова околина има туристичких места, она је лепо уређена и може се узети да личи на неки велики парк.

На самој ивици овог села, наслоњен на руски војнички заробљенички логор, а у близини трамвајске пруге, што из Салцбурга води у брда, саграђен је био наш логор. Бејаше ограђен високом тарабом (нормална висина даске 4 мет.) без прореда, изнад којих беше постављено 3 реда бодљикаве жице. С унутрашње стране оградe бејашу постављена стражарска места на сваких 100 мет. У том великом правоугаонику беху смештене дугачке дрвене бараке за становање. Средином ових барака, а по њиховој дужини, ишли су ходници, док су лево и десно од ходника изграђене собе за становање са прозорима упоље. На средини барака, опет у вези са овим ходницима, бејашу постављене трпезарије са кухињама, а на самим улазима у бараке налазиле [су] се собе за команданте барака (професорске собе).¹⁰⁵ Аустриска команда нашег и руског заробљеничког логора бејаше одвојена у засебан круг, само једном страном наслоњена на наш логор. Електрично осветљење добијали смо из неке салцбуршке централе. Кад су заробљеници постали нешто нервознији, због изолованости од света и врло рђаве исхране, Аустријанци поставише у нашем кругу и једну куглану.

¹⁰⁵ А. Матић и 1929. и 1937. говори, односно пише, о „профосима”/„профозима” (командантима барака) и претпостављамо да је овде требало да стоји „профоске собе”, а да је приликом припреме текста за штампу дошло до поменуте измене.

У собама бејаше намештај врло прост, са обичном постељином и памучним ћебадима као покривачима. Да би ова ћебад била топлија између чаршава и њих постављена беше нека мекана хартија. И заиста ћебад са овом хартијом била су веома топла. Али када се ова хартија поцепала и сручила у углове ових ћебади, тада смо ми испод њих, место ове хартије, прошивали новине, издржавајући тако велику зиму овог краја у дрвеним баракама. У собама смо имали и пећи, које су зими ограничено ложене. Док су пећи гореле могло се некако и седети у собама, а када дневна порција дрва нестане, завлачили смо се обично под, новинама прошивене, покриваче испод којих беше доста топло...

ЧУВАЊЕ ЗАРОБЉЕНИХ ОФИЦИРА

Одмах уз наш логор беше смештена аустриска логорска команда. Команданти су се мењали и увек су на та места долазили виши официри са потребним бројем нижих официра, подофицира и војника. Ова команда бринула се за исхрану, здравље, одржавање логора и осталог у исправном стању и чувању наших и руских заробљеника од додира са спољним светом. За излазак ван логора, у спољни свет, потребно је било да се изађе на главну логорску капију, па да се тако уђе у логор аустриске команде и тек одавде могло се изаћи у спољни свет. На главној капији нашег логора беше смештена стражарска соба и командир страже. Овој капији није смео ни један заробљеник ни близу да приђе, а њихове војнике и остале који су службено кроз ову капију пролазили савесно су контролисали. На сваких 100 мет., с унутрашње стране ограде, бејаху постављени стражари, у почетку са обичним пушкама, а доцније са ловачким. Над заробљеним официрима сваке поједине бараке бдио је и дању и ноћу по један њихов подофицир у својству команданта бараке (профоза). Они су били спона између нас и њихове команде и имали су за задатак да будно прате наше кретање, да саслушавају наше тужбе и жеље и да се старају о реду и поретку у баракама. Они су заиста своју дужност савесно обављали. Знали су сваког заробљеника по имену и презимену и по карактеру. Знали су који је наклоњен коцки, пићу, свађи и т.д. Ниједан наш покрет, излазак или улазак у бараке, није могао да прође а да нас будно око ових подофицира није пратило. Бараке су биле толико велике да је свака могла да прими до 40 заробљеника; а собе су биле подешене тако да су виши заробљени официри имали засебне

собе а нижи по двојица у соби. Да би у свако доба контролисали број заробљеника, било нам је наређено да зими мора бити сваки у својој соби почев од 20 часова, а лети од 21 час. Ујутро ниједан заробљеник није смео изићи из своје собе зими пре 7 часова а лети пре 6 часова. За време доручка, ручка и вечере сви заробљени официри дотичних барака морали су бити у тачно одређено време за обедовање на својим местима у трпезаријама. Да би аустриска команда у свако доба дана могла да скупии све заробљенике у дотичне бараке, бејаше нам наређено да на трубни знак »збор« одмах заузмемо место у трпезаријама својих барака, како би нас дежурни официр пребројао ради контроле.

Контролисање заробљеника при устајању, легању и обедовању вршили су дотични команданти барака. Они би за време устајања и легања ишли редом из собе у собу и у свакој контролисали да ли су дотични официри у својим собама. Само на трубни знак »збор« контролу је вршио дежурни официр дотичног дана.

Карактеристично је овде поменути, да су Аустријанци у нашем логору имали и полициске псе. Шта нисам радио да их придобијем за себе! И ако сам сваком знао име, на мој позив или приближавање гледали су ме попреко, спремни да сваког момента скоче на мене. Ови пси понашали су се овако према свима заробљеницима и ако су то биле доброћудне и паметне животиње. Колико су они били опасни за нас заробљенике, може се ценити и по једној наредби аустриске команде: да се нико од заробљеника не шали да им прилази. Према њиховим људима они су се умиљавали и допуштали им да их милују.

Никакве санитетске установе нису имали у самом логору, него су болесни заробљеници вођени трамвајем у салцбуршку Војну болницу. Ми здрави завидили смо нашим болесним друговима, пошто им је ова прилика допуштала додир са спољним светом, те су се увек враћали духовно освежени у нашу зачмалу средину.

У почетку имали смо недељно излаз из логора. Ишло се у шетњу по околини Гредига. Како је логор имао 7 оваквих барака, то је на сваку бараку једном у седмици долазио ред за шетњу. Заиста то нам бежу једина разонода и освежавајући тренуци. Шетња је извођена на тај начин што смо се кретали у колони по четири, опкољени шпалиром војника са ножевима на пушкама и вођени дотичним дежурним официром. Ко није био у сличним приликама, не може ни замислити колико смо се духовно освежени враћали из ових шетњи. Задовољство

ових шетњи зависило је у многоме од ђуди дежурног официра који нас је водио. Неки су чак дозвољавали да уђемо и у неку сеоску кафану; неки су нас дуже задржавали у шетњи; а неки су тако сурово поступали да су те шетње биле више замарајуће него окрепљавајуће. Али уопште узев, са ових шетњи по лепој салцбуршкој околини ми смо се враћали у наше затворе духовно свежи и окрепљени. Излазак у шетњу за нас је увек био велика свечаност.

На жалост, то није дуго трајало. Околно грађанство, као и цело аустроугарско становништво, трпело је у то време глад. Мислећи да је нама храна обезбеђена и да боље живимо од њих, нерасположење околног становништва према нама расло је из дана у дан. Са ових разлога наше шетње су обустављене, мада је аустриска команда овај разлог мудро крила. Нервоза заробљеника рапидно је расла, међусобне свађе учесташе а физичка разрачунавања низала [су] се из дана у дан.

ПРИПРЕМА ЗА БЕКСТВО

Тада, целе 1916 год. ја се озбиљно спремам за бекство. Подухват, с обзиром на раније описану предострожност аустриских власти, готово неостварљив, знајући да је неколико покушаја наших и руских заробљеника, пропао, јер, после тешког изласка из логора, мислили су да ће најбоље пешке умаћи, што бејаше сасвим погрешно, пошто је терен ове области, све до швајцарске границе, пун теснаца. Сви ови бегунци хватани су у овим кланцима, јер је у њима увек било аустриских стражара. Тако су ови бегунци, после великих напора непроходним теренима исцрпљени и изнемогли, наилазили на клопке одакле нису могли даље.

Мој план за бекство из заробљеништва бејаше сасвим другојачији и ако је било врло тешко остварити га. Наиме, по мом плану било је најглавније додати аустриску униформу и један бланкет, којим се аустриски војници из позадине пуштају на одсуство кућама. Са таквом опремом и фалсификованим бланкетом могао сам лако возом путовати све до швајцарске границе и имао бих само једно кратко парче до Швајцарске да пређем пешке, избегавајући оне теснаце, па макар заобилазни пут био не знам колико тежак. Проблем је био набавити све ове ствари, јер су њихове власти будно мотриле и на своје људе да кроз логорску капију не унесу ништа што би нам олакшало бекство или неки други акт против њихових реда и поретка. И

ако су Аустријанци тешко мењали своје људе (официре, подофицире и војнике), ипак њихова неповољна ситуација тога времена приморавше их да упуте све на фронт па и неспособне. Због тога њихово људство наше заробљеничке команде мењало се с времена на време, а на њихова места долазили су увек неспособнији па чак и људи других нација, који нису били ни Немци ни Маџари. Тако се десило да ја за команданта бараке добијем једног Тиролца, по народности Италијана. Како сам у то време марљиво учио италијански језик, да би ми прошао дан и скратио досаду, ја сам се необично обрадовао овој промени, тим пре, што мој нов командант бараке није знао немачки. Одмах сам се с њим спријатељио молећи га да чешће разговарамо на лепом италијанском језику ради конверзације. Сав блажен примио је моју понуду и ми смо временом постали одлични пријатељи. Конверзације ове водили смо кријући од аустриских власти, пошто је њима било строго забрањено општење с нама сем службено. Према Аустроугарској ја и он били смо на истој линији, само што сам ја био отворени непријатељ Аустроугарске, а он потајни. Био је дакле и он непријатељ државе коју је као војник служио и свима силама тежио је да његова област припадне Италији. После дуге припреме и нашег обостраног упознавања, ја му једног дана поверих и свој план, молећи га да ме у извршењу помогне. Јако се уплашио! Преклињао ме у своје родитеље и децу да то од њега не тражим јер, рече ми, када би аустриске власти за то сазнале, са његовом децом, родитељима и кућом било би свршено. Шта сам знао да радим? Пропустио сам ствар времену, не изостајући никако од уобичајене конверзације с њиме. Од овог момента стално сам у разговорима нагињао да ме у овом послу ипак помогне и да га нећу издати, ако случајно у бекству будем ухваћен од Аустријанаца, па макар ме и стрељали. Напослетку је пристао да ми набави једну аустриску војничку униформу и бланкет за осуство. Дао сам му и нешто новаца да купи одело и да набави бланкет. Једног дана ми саопшти да је ове ствари набавио и да их је оставио на сигурно место код неког његовог човека у Салцбургу. Никако није пристајао да ми те ствари унесе у логор и молио ме да мој план изменим у толико, што бих ја у мојој официрској униформи изашао из логора, непримећено дошао до Салцбурга код његовог пријатеља, где би се пресвукао и продужио пут. Само бланкет могао би ми донети у логор да га ја испуним и подесим по вољи – управо да га фалсификујем. Рекох му одмах да је то немогуће извести, пошто

бих се ја у српској официрској униформи одмах напољу открио и да би ме грађани одмах опазили. А колико би тешко било моје кретање кроз салцбуршке улице, о томе не треба ни говорити. Размишљао сам неколико дана шта да чиним, саветовао сам се и са њим, али ни-како да нађемо излаза. Разговарајући тако једног дана с њим, спазим му на ногама кожне камашне са јако бокастим листовима. Знам да је увек носио завијаче, па га упитах откуд му те кожне камашне? Рече ми да их је добио од куће. Срећна мисао паде ми на памет, коју сам му одмах и саопштио:

– Па ти би могао моје одело да унесеш у логор у твојим кожним камашнама?

– То је, рече, немогуће. Где ћу ја да упакујем блузу или чакшире у кожне камашне!

– Али, друже, када би ти чакшире и блузу опарао на саставне делове, па уносио парче по парче у логор. Да ли би то било могуће?

3.2. Инж. Андра Матић, „Моје бекство из заробљеничког логора у Гредигу крај Салцбурга”, II, *Ратнички гласник*, Св. V, мај 1937, 341–346.¹⁰⁶

Једва је пристао да ми одело, парче по парче, убади у логор. Ту парчад сам скривао испод пода моје собе, извадивши једну патосницу испод мог кревета на којој сам споља оставио главе од ексера, како се не би приметило да се та патосница подиже.

Ноћу, када би се све смирило, према месечини, састављао сам моје одело, а најтеже ми је било причврстити сунцобран на аустријској капи.

Сем мога друга, Миодрага Благојевића, резервног официра, у грађанству учитеља, који је становао са мношћом у истој соби, нико није знао ништа о мојим припремама. Зато сам се јако изненадио кад ми једног дана дође Светозар Милошевић, тада активни пешадиски потпоручник, па рече:

– Ја знам да се ти спремаш за бекство. Молим те да поведеш и мене с тобом, јер ти знаш немачки а ја га не знам. Надам се да би само поред тебе могао да се спасем.

Јако сам се бојао да ма ко дозна нешто о мојим припремама, јер би ме на тај начин и нехотице моји другови издали, пошто би се мој

¹⁰⁶ Наведени број *Ратничког гласника* доступан је на: https://digitalna.nb.rs/view/URN:NBN:RS:SD_FB31730B27471F52DE4846A0D15AB1A5-1937-05-B005 (датум приступа: 2. 6. 2025)

случај коментарисао на сваком месту, па би Аустријанци преко својих људи све чули и дознали. Милошевић је све чинио да се ослободи ропства. Веома окретан и жив прозreo је и напипао некако моје намере, а будући да је мој подухват врло тежак и ризикантан, радо га примих, јер друг у оваквим приликама бејаше врло потребан.

Изложих му мој план, што га је особито одушевило. Али набавити сада униформу и за њега бејаше и ризикантан и тежак посао. Ништа нам није друго остајало него да се опет обратим моме пријатељу. Имајући у виду огромну услугу, што је учинио мени, просто сам се бојао да га више узнемиравам. Морао сам сада врло тактично да га издалека припремим за ову нову авантуру. Разговарајући тако с њиме, предочим му да ћу тешко моћи сам да извршим бекство и да би најбоље било да поведем још неког са собом, како би се један другогме, у случају нужде, нашли. Рекох му да ми је тешко поћи у једну овакву авантуру самом, јер то може и главе да ме стане и да нико не зна шта је са мном било. Будући да је и он познавао Милошевића, ја му се једног дана изјасних, нашта ми он рече да је избор добар, јер је Милошевић »Ватра жива«. Сиромас није ни слутио да ће и за Милошевића морати да учини све оно, што је мени учинио. Кад сам му рекао да и за Милошевића мора набавити одело био је као укопан. Ипак дугим и мучним наговарањем пристао је, добио је новац, набавио је још једно одело и срећно га прокријумчарио у логор.

Пошто је се и Милошевић снабдео оделом, требало је сада набавити и шињеле. Предузети бекство без шињела по онаквој зими било би бесмислено, јер би на првом кораку пали у очи. Они нису могли кријумчарски да се убаце у логор, јер су комади били сувише велики. Али пошто је позадина аустриске војске носила црне шињеле, истог кроја као и наши војнички, сури шињели, и пошто је таквих шињела било доста код наших заробљених официра, ми смо просто извршили трампу са нашим официрским шињелима, под изговором да су они топлији, а ми сувише зимљиви. Радо су наши другови пристали да нам за лепе официрске шињеле даду обичне војничке. Међу заробљеним официрима бејаше тада и један наш учитељ, који се занимао разним израђевинама. Правио је он од горњишта старих ципела лепе новчанике и др. Морали смо се дакле њему обратити како да наше суре шињеле претворимо у црне и поверили смо му се зашто нам такви шињели требају. Учитељ Ђура рече нам одмах да их он може обојити црно у луковини (љуске од црног лука). Примио је цео

посао на себе и пошто је из наших ђубретара неопажено прикупио довољну количину луковине, извршио је бојадисање шињела ноћу тако срећно, да га нико није приметио и ако је за то положио своју пећ, заштићен дрвима од свога дневног следовања.

У нашим скривницама имали смо сада комплетна одела. Остало је још да се фалсификују објаве (Урлаубшајне), па да кренемо у име Бога. Мој пријатељ дао ми је своју објаву ради прегледа. Тачно нас је обавестио које јединице гарнизонирају у Салцбургу, како се зову њихови команданти, па чак смо од њега дознали и имена нашег тобожњег командира чете и водника.

Фалсификовати објаве није било лако. На њима су били и печате војних власти, ударени када се објаве издају. Те печате требало је некако насликати на нашим објавама мастилом за печате. Међу нама бејаше један сликар, аматер Страшимир Јовановић сада виши чиновник Управе Фондова и њему смо морали да поверимо нашу тајну и да га замолимо да нам потребне печате на наше објаве просто преслика. Са зебњом смо очекивали његов одговор. После дугог размишљања и разгледања печата на попуњеној објави мога пријатеља рече нам, да ће он тако то да пренесе на наше објаве да нико неће ни слутити да су печати руком рађени. И заиста са много труда и напора Страшимир је одлично свршио свој посао.

У ово време мога пријатеља, дотадањег команданта моје бараке упуте на фронт и на место његово дође нам један пунокрвни Бечлија за команданта. Растали смо се стегнувши један другоме руке и он ми пожеле срећан пут, с тим да се после довршеног рата нађемо или у његовом крају ослобођеном од [стране] Италијана или у Великој Србији.

Попунили смо затим објаве и моја је гласила на Јозеф Цуци, поднаредник, родом из Фелдкирхена, провинција Форалберг, а Милошевићева на Јохан Кајзер, редов, родом такође из Фелдкирхена – Форалберг. Ја сам узео име једног мог школског друга, Аустријанца баш из тог краја, који је са мном учио пре рата у Немачкој, а Милошевић – име једног тадашњег команданта бараке. Потпис команданта пука извршио је мој собни друг Миодраг Благојевић, тако да се ниуколико није разликовао од правог потписа.

Сем датума и објаве су биле готове. Требало је сада сачекати само згодно време и згодан тренутак за излазак из логора. Тада ми је изгледало да ће то бити најтежи посао и да нам највећа опасност прети

при изласку. Потребно је било дакле да за овај најтежи посао створимо један добар план.

У почетку 1917 године у крају где смо робовали бејаше јака зима, праћена повремено jakim ветровима и олујама. При оваквим елементарним непогодама, терисана хартија на нашим баракама цепа се у комаде и производила јаку лупњаву. Дешавало се тада врло често да и неке сијалице које осветљавају круг буду угашене услед дефекта. Такав тренутак морали смо да сачекамо, па да преко оgrade изађемо из логора. С обзиром на то, да је логор тада чувала последња одбрана, обично старци, а полицијски пси због непогоде дремају у неком добром склоништу, ми смо само у таквој ситуацији могли да пређемо преко оgrade у слободу, и то на месту где је највећа помрчина због угашених сијалица. Још једна важна предострожност се наметала. Требало је некако маскирати наш нестанак, пошто смо ми морали да изађемо из логора најдаље до 8 сати увече, јер је војни воз из Салцбурга полазио за Инсбрук тачно у 10,15 увече. Гредиг од Салцбурга је удаљен неких 10 км., па је требало за времена пешке стићи до Салцбурга и ухватити тај воз, иначе би цео план пропао. Ако бисмо ми изашли из логора око 8 сати увече, вечерњим пребројавањем би се утврдило да нисмо ту. Зато смо неких два месеца морали да вршимо следећи маневар:

Под изговором велике хладноће легали смо свако вече пре 20 сати, а устајали свако јутро после 8, док су наши собни другови увек у то време били на ногама. Тако је нас пребројавање од стране команданта барака затицало и ујутру и увече у креветима. Нашу, српску униформу, остављали смо увек поред себе на столицама. Кад су команданти барака улазили у наше собе ми би смо се испод покривача промешкољили. То је моме команданту бараке пало у очи и једног ме дана упита:

– Господине Матићу, Ви много спавате.

Одговорих му да сам ја зимљив и да стварно не спавам него се само завучем под покривач, пошто је под њиме најтоплије.

Ово што будем говорио о себи, важи исто и за Милошевића, који је становао у другој бараци и кога су његови другови потпомагали.

Преко пута моје собе, само нас [је] дужи ходник одвајао, становали су резервни капетан I класе Лазар Митровић и активни артиљериски капетан I класе Сретен Терзић. Митровићу поверим наш план и умолим га да ме помогне на тај начин, што ће после пребројавања

његове стране да улучи прилику, када командант почне да улази у друге собе, да пређе у моју собу и да легне у кревет као што сам и ја лежао, покривене главе. Моје одело остаће на столици, као да сам ја ту и као што је командант бараке пуних два месеца навикао да види, па кад командант бараке навири у моју собу он само испод покривача да се промешкољи, док ће учитељ Благојевић бити, као и обично, на ногама. Пристао је и после мог бекства лежао је Митровић и увече и ујутру у мом кревету, што нам је било од врло велике користи, јер смо ми за то време били на путу према Швајцарској граници.

Нестрпљиво смо чекали згодан дан за излазак из логора. Свето-Јовански мраз владао је тада у овом крају и једне суботе указа нам се још изјутра наш очекивани дан. Пуцало је дрво и камен. Снежна вејавица с ветром таква да не да ока отворити. С нестрпљењем очекујемо први мрак. У први сутон ја и Милошевић се спремамо у мојој соби. Обукли смо се у аустриску униформу, а Милошевић брижљиво пакује две фудбалске унутарње гуме са пумпом за прелазак преко Рајне, пошто није знао пливати. Ножеви о опасачима нису нам били потребни, јер позадина аустриска није их тада носила. Са неколико десетина круна у џеповима и фалсификованим објавама излазимо из собе и дугачким ходником у логорски круг, пошто смо се прво преко посвећених другова уверили да је командант бараке у својој соби и да нешто за столом ради. Још кроз прозор моје собе утврдили смо правац нашег кретања и упутили смо се баш на место где је једна велика сијалица угашена. Непримећено долазимо до велике оgrade. У кругу никог нема, сем стражара у својим кућицама. Стигавши до оgrade пођемо до близине једне стражарске кућице, где нам изгледаше да је најгушћи мрак, избегавајући у исто време другог стражара чија околина бејаше боље осветљена. У непосредној близини ове кућице дигнем Милошевића на ограду тако, да он остане висећи уз њу. Уз Милошевића искоришћавајући његово висеће тело успужем се и ја, избијајући на врх оgrade, а затим дигнем и Милошевића, који је већ био балдисао. Усхићени, што нас нико није приметио, скочимо са оgrade у дебели снег – у слободу. Морали смо да журимо да што пре стигнемо у Салцбург, како нам воз не би умакао и обилазећи путеве и стазе летели смо кроз шумовити терен као на крилима. Стигавши у предграђе Салцбурга, као за несрећу, ни једног пролазника да га упитамо за станицу. Снежна бура бесни и даље толико да на улицама скоро никог нема. Нешто дубље у граду наиђемо на првог про-

лазника и упитам га где је станица, која на срећу није била далеко. Успевамо да у последњем моменту уђемо у воз и не оверивши објаве у станичној команди. Воз дупке пун војника, нема нигде места, и без размишљања, као што су и остали радили, седамо на под, јер смо били преморени од штрапаца на путу Гредиг–Салцбург. Милошевић који није знао немачки направи се да је болестан, а ја примих на себе да одговарам на сва она уобичајена питања, којима су ме моји 'ратни другови' – Аустријанци обасипали, избегавајући колико се то могло да говорим, сем онога што сам морао да се не бих одао. Да бих их се напослетку отресао, замолим их да ме оставе на миру пошто желим да се одмарам. Ноћ је затим прошла на миру, ми смо имитирали спавање, а са зором и даном долазиле су нове тешкоће. Ко није био у сличним приликама, не може ни да слуги колико је ноћ благодетна за бегунце, као што смо ми. Са зором и даном, изгледало нам је као да се некако откривамо пред светом и сваког момента ишчекујемо да нас ухвате. Требало је имати јаке живце па све те сугестије отстранити и понашати се обично као и сваки други путник.

Скрхани и изломљени стигнемо сутра-дан у Инсбрук, где је била главна аустриска команда за италијански фронт. У Инсбруку морали смо да мењамо воз. Станица пуна жандарма са неким жутим шлемовима. Стегнута срца изашли смо из нашег воза у станичну врету, праћени орловским погледима крупних и снажних жандарма. Имали смо осећај као да сви око нас знају за нашу авантуру, спремни да нам у име закона затраже потребна документа и објашњења. Најтеже је било двочасовно чекање воза који је имао да нас доведе до Фелдкирхена, мало и чисто немачко место у близини швајцарске границе. Нисмо знали где да проведемо ово време, које нам се отегло у недоглед. Осим тога ту је требало проћи и кроз станичну команду, т. ј. ту смо морали да визирамо наше објаве. Непријатно је било и то што су се наши шињели јако отирали и били смо црни као неки Африканци. Брзо смо се снашли и на једном склонитом месту станице умили смо се и скинули црnilо са руку и лица. Куражно смо ушли у станичну команду, пред којом је чекала маса војника, где смо визирали наше објаве а затим смо дремкајући у чекаоници сачекали наш воз за Фелдкирхен.

3.3. Инж. Андра Матић, „Моје бекство из заробљеничког логора у Гредигу крај Салцбурга”, III, *Ратнички гласник*, Св. VII, јули 1937, 494–502.¹⁰⁷

Око 14 часова истог дана кренуо је наш воз из Инсбрука за Фелдкирхен. Путовали смо на миру и у први сумрак стигли смо у Фелдкирхен. У близини овог граничног места, идући из вагона у вагон, саопшти нам један жандарм да се сви морамо пријавити, кад стигнемо у место, Граничној команди (Гренцшуц Командо).

Кад смо изашли из воза и ушли у град, био је већ увелико мрак. Предложих Милошевићу да се уопште не јављамо граничној команди, него да изађемо из града и да продужимо пешице на запад где се налази швајцарска граница. Али Милошевић окуражен добрим исходом визирања наших објава у Инсбруку, а бојећи се да нас полицајци у пролазу кроз град не зауставе, пошто се у овако граничном месту на све пази и мотри, одлучно је захтевао да се пријавимо. На његову несрећу послушао сам га и упутили смо се у граничну команду.

Ова команда бејаше на спрату једне двоспратнице. На самом улазу одузимали су свима објаве, па и нама, одакле смо се степеницама попели на спрат и чекали у једној великој чекаоници. После извесног броја прикупљених објава војник их је носио у једну канцеларију одакле су редом прозивали оне што су предали објаве, прозвани су редом, један по један, улазили у поменути канцеларију. Дође ред и на нас. Ја бејех први прозван и пошто смо знали да су наше објаве једна до друге, после мене морао је доћи на ред и Јохан Кајзер, т. ј. Милошевић. Ушавши у канцеларију преда мном се указа за писаћим столом један капетан, држећи моју објаву у рукама, а иза њега, на неколико корака стајаху четири војника са пушкама.

– Ви сте Јозеф Цуци?

– Да, одговорих му ја.

– Ви сте одавде? – упита ме понова капетан.

– Да, рекох му одлучно.

– Где станујете?

Нисам се надао таквом питању и осетих како ме пробија хладан зној. За тренут јако сам се збунио, јер нисам знао шта да му одговорим. Фелдкирхен је мало место и официру су, нема сумње, биле познате све улице његове. Да сам могао претпоставити овакво питање

¹⁰⁷ Наведени број *Ратничког гласника* доступан је на: https://digitalna.nb.rs/view/URN:NBN:RS:SD_FB31730B27471F52DE4846A0D15AB1A5-1937-07-B007 (датум приступа: 2. 6. 2025)

ја бих у пролазу кроз град упамтио име неке улице па бих му лако одговорио, а овако, да му кажем неку улицу која ту не постоји, моја би судбина била запечаћена. Оклевао сам.

– Но, говорите, немам ја времена да чекам! – избрекну се капетан на мене.

У последњем тренутку сену ми као муња једна идеја. Сетих се да се у свакој немачкој варошици она улица, што пролази поред цркве зове „Кирхенгасе“, а она што води поред школе „Шулгасе.“

– Шулгасе, одговорих му, додавши насумце и број којег се више не сећам.

Најтеже ми беше, што је капетан приметио да сам збуњен, па поче надугачко да ме испитује. Благодарећи само одлучним и умесним одговорима спасем се некако и капетан ми пружи моју објаву, па рече:

– Добро, сад можете ићи.

Кад сам изашао и сам не верујући да сам се спасао, одјекну име Јохан Кајзер (Милошевић), нашта се тргох, крв ми стаде у жилама и покушах да му дам знак да не улази у канцеларију, али ме он није ни приметио. Тврдо сам веровао да ће Милошевић да наседне, јер ће га питање »где станујете?« насигурно довести у неприлику из које ће се тешко измигољити, пошто је рђаво говорио немачки и није знао прилике у немачким градовима. То мало знања из немачког језика научио је у заробљеништву и то таман онолико колико му је било потребно за бекство.

И заиста нисам се преварио. Неколико минута доцније; између двојице наоружаних војника, Милошевић је изашао из собе. Провели су га поред мене, бледог као смрт. Да ме не би издао, јер смо се тако договорили ако би неког од нас ухватили, није ми смео ни речи проговорити. Жалосно смо се само погледали и он је сав очајан продужио са својом пратњом низ степенице ко зна куда?!

Остадох сам. Изађох напоље у потпун мрак. Местимично слабе сијалице тешко су пробијале тмину. Пођох журно улицама ка излазу из града, па затим све брже и брже, пошто сам био увртио себи у главу да ме неко гони, ма да никога за мном није било. Сав обузет сугестијом гоњења почнем најзад да трчим и утрчим у једну порту, прескочим преко њене ограда и тако се нађем ван града.

Ушао сам у густу борову шуму и ишао насумце, избегавајући стазе и путеве. Лутајући тако наиђем на један пропланак на коме

бејаше једна дрвена шупа у којој сељаци смештају сено. Сада, у сред зиме, шупа бејаше празна. Уђем у шупу, упалим шибицу и на сату видех да је 18 и по часова.

Хладноћа врло јака, мрак густ као тесто, а напољу у крупним пахуљицама падаше снег. У оној пустој шупи, опкољеној густом шумом, у ноћној помрчини, уморног и гладног обузе ме моменат малодушности. Помисао на тако потребног верног друга у оваквим приликама, а то је Милошевић заиста био, очајање што није са мном и што је пао непријатељу поново у руке, изазва мисао да се и сам вратим у град и да се предам.

Премишљао сам [се] шта да чиним. Неизвесност и очајан мој положај, у непријатељској земљи, у снегу и леду, у густој и бескрајној шуми покривеној дебелим снегом који још једнако пада, утицали су на мене страховито. Ипак после кратког одмора око 20 часова кренух даље кроз снег и шуму, држећи се запада, где се од прилике налази швајцарска граница, односно река Рајна. Пошто [су] ми се очи нешто навикле на мрак и пошто су се облаци нешто разредили и снег утишао, обрадовах се што сам био у стању да запажам најближе предмете око себе, али одмах затим увидех да се нисам имао чему радовати, јер ми се дрвеће и грање чинило да су полицијски пси, курјаци, аустриске патроле итд. Тада сам обично затварао очи и сугерирао себи да то није истина, па не гледајући ништа продужавао сам пут.

У глуво доба (око поноћи) стигнем на реку Рајну. Обале реке регулисане са високим бедемима. Река је ваљала санте леда, јер је она овде врло брза и тешко се заледи. Осмотрио сам добро ситуацију и убрзо увидео да је ту немогуће извршити прелаз, пошто на другој обали, у Швајцарској, нисам могао да приметим ништа што би ми загарантовало склониште када будем реку препливао. Слушао сам и гледао не би ли се указало неко осветљење итд. што би ми био сигуран знак да преко пута има склониште и људи. Од свега тога ни трага. А препливати Рајну па онако мокар не наћи убрзо склоништа значило би у ово доба године и у овом крају ићи у сигурну смрт. Ту на неколико метара од мене била је швајцарска територија, мој спас, али бејаше немогуће до ње доћи.

Продужити даље узводно или низводно самом обалом бејаше опасно, пошто је сигурно на обалама било граничара, који су је чували. Опет сам се попео на брда и продужио пут на домаку реке узводно, пошто сам знао да се налазим негде у близини државице

Лихтенштајн, која се са Аустријом граничи сувим а са Швајцарском реком Рајном.

Ноћ је била страховито хладна. Снег је непрестано падао и засипао тако да сам се једва кретао. Промрзао и изнемогао, тако да нисам могао даље, стигнем око 4 сата после пола ноћи у једно местанце за које сам доцније сазнао да је било престоница Лихтенштајна. Даље нисам могао. Жиле су ми се смрзле. У предграђу наиђох на једну кафану, мрачну и затворену. Почех да лупам на прозор, нашта се после извесног времена појави један потпуно сед старац. Замолих га да ме пусти унутра да бих се огрејао, с изговором да сам у патролирању по околини залутао овамо и да сам сав промрзао. Старац ме пусти унутра, пошто се је претходно уверио да сам заиста у аустриској униформи и да сам промрзао. Велика пећ од опеке, четвртасто зидана, бејаше у кафани још топла. Уз саму пећ посади ме старац на столицу, скину ми одело и обућу, донесе ми чашицу коњака и одмах стави лонче за чај. Брзо је изашао на спрат, где је становао, и донео ми пар сувог веша. Пошто сам се нешто повратио чича ме поче испитивати. Ја му испричах како сам био у патроли, па сам од друштва залутао и лутајући тако дошао ту. Видело се одмах да он мојој причи није веровао тим пре што сам био без икаквог оружја, а у ноћне патроле без оружја се не иде. Затим ми он озбиљним гласом рече:

– Кажите ко сте, иначе ћу вас сместа пријавити властима.

Немајући никаква излаза увидех, да је опет дошао мој последњи час. Прозрех да ми измишљање ништа не помаже, па испричах старцу целу истину о себи. Рекох му да сам заробљени српски резервни официр, да сам побегао из заробљеничког логора у Гредигу код Салцбурга, да сам целу ноћ пешачио кроз сметове и брда идући од Фелдкирхена ка граници.

Старац је озбиљно слушао моју причу. Кад сам завршио на лицу сам му прочитао да је у све поверовао. Устао је, плеснуо ме по рамену и рече:

– Штета би била да вас овде ухвате. Истина, ви сте на неутралном земљишту, али наша државица је, може се рећи, сада у рату саставни део Аустрије и она има овде своју власт, која би вас сместа ухватила и отерала.

Просто не верујући својим ушима, стари граничар и кријумчар рече ми да приђем ближе прозору и пошто је угасио светлост и отворио прозор а пошто су нам се очи навикле на мрак покази ми где се

налази стари железнички мост преко Рајне који води за Швајцарску. Стари кријумчар, као и већина граничног становништва, одлично је познавао терен. Рече ми да идем на један километар више моста, чувајући се стражара, где је Рајна најзгоднија за препливање. Кад будем стигао на другу обалу, од прилике на два километра наићи [ћу] на једно швајцарско село где могу да нађем склоништа.

Кафеџију из Лихтенштајна никада нећу заборавити. Био сам потпуно у његовим рукама и он ме је могао предати Аустријанцима али он је се показао хуманим и великодушним, и ако сам му, може се рећи, непријатељ, пошто је и он био Немац и стога приврженик Аустрије.

Пошто сам с њиме добро утврдио пут, старац ме није одмах пустио него ме је задржао да се још више огрејем и боље окрепим, јер је, рече ми, подухват преласка преко Рајне у ово доба тежак и ризикантан, па је потребно да се добро одморим и поткрепим.

Особито захвалан овом необичном старцу, извадих оно неколико круна, што сам имао, да му платим за јело и пиће. Није хтео ништа да прими. Оставио сам му у кафани аустриско одело, навукао сам мокру обућу на босе ноге и са аустриском капом на глави, пошто сам се опростио са старцем, изађем на улицу, упутим се у правцу што ми га је чича означио и тако се неприметно провучем поред многобројних стража које ме нису приметиле благодарећи мом белом рубљу и снегу.

У сконцентрисаним мислима да се што пре дочепам супротне обале, пошто ће се ускоро појавити зора, нисам ни осетио страховиту јутарњу хладноћу. Окрепљен и одморан јурио сам циљу а на местима сам се и вукао по снегу да ме стража не би приметила. Благодарећи помрчини, мом »белом костиму« и снегу, срећно доспем до циља што ми га је старац описао и назначио. Рајна је хуктајући текла између два насипа, носећи ледене санте, које су ударале о обалу. Стао сам на бедем и слушао у мраку тај шум, који је некако чудновато звучао у мојим ушима. Обале покривене дебелим снегом, матицом се чује шкрипање санте које се ломе ударањем једна о другу, хладноћа што пробија до костију, а ја беспомоћан стојим на бедему и мислим: шта ме чека у таласима те реке, која ми је потпуно непозната. Можда бих се у свакој другој околности предомислио да ставим живот на коцку, али помисао да ту само преко реке почиње слободна територија, где нећу бити више заробљеник, привлачила ме неодољивом силом.

Скинух са себе оно рубље што сам имао, свукох ципеле и потпуно наг, само са аустриском капом на глави, спустих се низ залеђени бедем у реку. Као одличан пливач приметих одмах да имам посла са необично брзом водом. Водена струја ме је закосила и играла се са мном. Међу сантама које су налетеле на мене пробијао сам се свом снагом, чувајући се да се не нађем између њих: оне би ме, чини ми се, напола пресекле. Тешком муком после дугог пливања, стигнем на другу обалу, и не слутећи да ме ту очекују нове тешкоће. Преда мном је стајао зид насипа врло висок због ниске воде, пошто је висина насипа тако одмерена да може примити сву количину воде када наступи топљење дебелих снегова по брдима. На зиду поплочаног насипа бејаше се ухватила дебела кора леда, глатка као огледало и сваки покушај да се успужем уз њега бејаше немогућ, јер сам се стално са извесне висине сасуљавао понова у воду. Почех да тражим погодније место, т. ј. рапавију површину леда да бих се спасао. Тек другим пипањем наиђох на погоднији лед и после неколико покушаја, направивши последњи напор, успех да се попнем на ивицу насипа. Изгледало ми је да је ово мучење трајало врло дуго јер сам осећао велики умор.

Ступио сам тако на слободно швајцарско земљиште. Али мој положај нимало није био повољан. Око мене је још увек владала мрачна, снежна и хладна ноћ. Онако мокар и потуно наг, модар од хладноће, дрхтећи целим телом, стајао сам ту на најљућој зими. У близини не бејаше никога, а на другој обали чух жагор неких људи.

Приметих у даљини светлост и прикупивши последњу снагу, трчећи кроз дебео снег, упутих се тој светлости. Од зиме и узбуђења трчао сам као луд. Нисам имао времена да тражим стазе или путеве него сам у правој линији трчао циљу – ка светлости. После дугог трчања преда мном се указа заједно са првом зором лепа сељачка кућа. Без икаквог премишљања улетео сам у њу. Запрепашћени укућани, који тек беху устали, нису могли да дођу к себи, кад су ме видели потпуно нага, обраслог у бради, поплавелог од зиме и јадног од надчовечанских напора. Ословио сам их на немачком језику, јер сам знао да се на том делу Швајцарске говори немачки, нашта они мало дођоше к себи и увидеше да се немају чега плашити и да треба само да ми помогну. Домаћин ми навуче једну дугачку кошуљу, на једном канабету енергично ме измасирао, дао ми је коњака и нешто доцније поставио ме на једну лепу наслоњачу крај пећи.

Пошто сам се нешто повратио, испричах домаћину и укућанима свој доживљај. Сазнавши да сам Србин, осетих одмах колико се радује што ми је указао помоћ и што му се дала прилика да ме угости. Замолио сам га да ништа не јавља швајцарским властима о мени, јер сам сматрао да ће ме Швајцарци интернирати.

Кад је зора пробила густе мрак, од Рајне смо чули плотун. Стресао сам се на помисао да је можда тај плотун био намењен мени и ко зна шта би са мном било да се нисам успузао уз бедем и да ме је зора затекла уз швајцарску обалу Рајне. Један швајцарски стражар који није био далеко од места мога прелаза и који ме тада није приметио, дошавши са ноћне дужности кући у село и чувши за мене испричао ми је да је тај плотун заиста био намењен мени, јер су му Аустријанци рекли да су моје рубље и ципеле нашли на обали и да су пуцали ради оправдања старешинама, пошто су овај случај морали да им пријаве и да покажу нађено рубље.

Мој домаћин и поред моје молбе известио је одмах о догађају најближу швајцарску власт. Око 11 часова пре подне у кућу уђе један швајцарски официр са два жандарма. Увидех да је потпуно обавештен о мојој личности, јер ми је свесрдно честитао на успеху, док су жандарми стајали у близини врата у ставу »мирно«. Одмах по одласку официра аутомобилом је дошла једна дама која ми је донела ципеле, комплетно цивилно одело, једну тешку швајцарску пелерину, шешир, шест пари рубља и 50 – швајцарских франака у готовом.

Официр ме је протоколарно саслушао. У протокол је унесено све о мојој личности, о начину, месту и датуму заробљења, о поступању Аустријанаца са заробљеницима итд. Изјавио ми је, пошто сам потписао протокол, да се ја налазим у слободној Швајцарској и да нећу бити интерниран, већ могу да чиним шта хоћу: да останем у Швајцарској, или да идем за Француску, а ако хоћу могу отпутовати и на Солунски Фронт. Исти овај официр јавио је у Бухс, швајцарско гранично место, једном одбору за прву помоћ бегунцима као што сам ја и на његов позив дошла је она дама која ми је донела одело и прву новчану помоћ.

Са овом дамом пошао сам у Бухс, где су становници већ чули о мојој опасној авантури. Грађанство Бухса ме је одушевљено дочекало и стигавши у ово место одмах сам се упутио са дамом на пошту да се депешом јавим нашем посланику у Берну и да га замолим за новчану помоћ. Кад сам чиновника упитао шта депеша стаје, рече

ми да немам ништа да платим и да ће службеници поште међу собом прикупити новац за депешу. При изласку из поште чекала ме је маса света и, ма да сам најенергичније одбијао, гурали су ми на силу новац у џепове.

Одавде сам морао отићи у полицију, где ме је лекар детаљно прегледао. Констатовао је да сам јако изнурен и због глади исцрпљен – јер смо ми тада у Аустрији формално гладовали – па ми је препоручио да се постепено навикавам на храну, да једем што чешће лака јела и да се постарам за што дужи одмор, док се физички не будем осетио толико јак као и некада када сам од куће пошао у рат. Рекох му:

– Докторе, то је све доцкан!

Ја сам се код мог гостољубивог домаћина на селу тако најео да ће ми, по вашем, та храна сигурно провалити и истањити црева. Ако то не буде, ја ћу продужити да једем колико могу, јер сам, као што видите, заиста изгладнео и жељан свачега. И заиста, његових се савета нисам држао и хвала Богу никаквих последица од тога нисам имао.

На изрично тражење мога првог гостољубивог домаћина вратили су ме њему и ту сам, као код своје куће, провео неколико дана. Хранили су ме и пазили, а ја сам им причао о мојој лепој отаџбини исто тако брдовитој и дивљој као што је и њихова, причао сам им о нашем народу, војсци, обичајима и др. Слушали су ме без предаха и стално ме саветовали да останем код њих док се рат не сврши, јер после толиких доживљаја што сте их претурили преко главе штета би била да вас немилосрдни рат прогута. Са овом добром породицом и данас сам у сталној вези и једина ми је жеља да их једног дана посетим.

Наш посланик у Берну отворио ми је био кредит код ресторате-ра жељезничке станице у Бухсу, мислећи првобитно да се код њега храним и станујем, зашта наравно нисам имао потребе. При поласку из Бухса за Берн узео сам од њега само 100 швајцарских франака у готовом.

У пратњи једног швајцарског тајног агента, после неколико дана бављења у овом крају, кренем из Бухса возом за Берн, одакле су ме становници одушевљено испратили. Возну карту нисам платио и кад смо стигли у Берн агент ме је лично предао нашем посланику речима: »Предајем вам вашег држављанина и сада моја дужност престаје.«

Неколико дана провео сам у Берну, у једном хотелу, што ми га је одредио наш посланик, па сам одатле отпутовао за Женеvu. У Женеви сам добио уредан пасош и после неколико дана бављења, трамвајем сам прешао швајцарско-француску границу и приспео у француско гранично место Белгард. На моју несрећу у пасошу је стајало да сам пребегао из Аустрије, те ме због тога француске власти нису пустиле даље све дотле, док нису стекли уверење информишући се на све стране о мени, да нисам никакав шпијун. За време задржавања у овом месту никуда нисам смео да изађем из полиције сам, сем са једним агентом који ми је био придодат. До душе, Французи су ми се учтиво извињавали за овакво поступање, а ја им нисам ни замерао, знајући врло добро шта је рат и шта су све непријатељи у стању један другоме да приреде и учине.

Кад су ме слободног пустили, уз уобичајено француско извињавање, тек сам тада осетио да сам сасвим слободан.

Одмах сам одатле отпутовао за Париз где сам се пријавио нашем војном аташеу, а после два дана отпутовао за Марсељ, где сам с мучком регулисао примање своје плате у нашој марсељској финансијској управи. У Тулону будем прегледан од наше војне комисије од које сам добио одмор од месец дана, а после издржаног одмора кренуо сам возом преко Француске и Италије и лађом од Бриндизи-а стигнем на Крф. На Крфу сам се пријавио нашим војним властима и после кратког одмора будем упућен за Солунски фронт где сам остао на војној дужности до свршетка рата.